

EKONOMSKE VEZE SSSR-a S INOZEMSTVOM U ZAGREBAČKIM DNEVNICIMA 1928-1932. OSNOVNE CRTE I PROBLEMI II.

Rene Lovrenčić

U predzadnjoj godini petoljetke, 1931. god., sovjetska vanjska, trgovina ostavila je iza sebe kulminaciju svog uspona, ali je još uvijek imala zamašne razmjere i održavala znatnu dinamiku. Stoga nije oslabio inozemni interes za njezino kretanje, pravce, oblike i izgled, ni općenito u svijetu ni u zagrebačkoj dnevnoj publicistici.

Prvog dana nove, 1931. godine Jugoslavenski Lloyd u prikazu recentne opće privredne situacije priznaje ozbiljnost krize, i to čak kao sudbonosne za svijet. Ipak naglašava da se ne treba prepustiti panici i povjerovati u krilaticu o sumraku kapitalizma. Opisavši razne oblike Velike krize u pojedinim važnim zemljama, autor je naveo sovjetski dumping sa žitom, uljem, naftom i drvom tek kao jedan od dodatnih faktora pogoršavanja svjetskog ekonomskog stanja. U njegovu popisu temeljnih uzroka Krize nije bilo sovjetskog izvoza; među njima glavno je mjesto pripalo raskoraku između svjetske proizvodnje i potrošnje, ali se iz teksta nije moglo saznati što čini bit te kobne disproporcije.¹ Nedugo poslije toga članka u Jugoslavenskom Lloydju je šire prepričan članak o sovjetskoj petoljetki, objavljen u uglednom "Manchester Guardianu". U njemu je bilo riječi o velikim privrednim zadacima u predzadnjoj, odlučujućoj godini ostvarivanja golemog ruskog projekta, kao i o ozbiljnim teškoćama koje su pratile njegovu dotadašnju provedbu, ali uopće nisu spomenuti ekonomski odnosi Sovjetske Rusije s inozemstvom. No, u sljedećem članku zagrebačkog dnevnika posvećenom petoljetki, navedeno je mišljenje Karla Kramarža, vrlo utjecajnog čehoslovačkog političara, prema kojem su sovjetski uspjesi u njezinu provođenju najveća opasnost za svjetski mir i zapreka za opću ekonomsku stabilizaciju. U članku nije naveden nikakav argument za tu tvrdnju, već se samo napominje da po sudu objektivnih stručnjaka Kramarževo gledište nije pretjerano, pa je u interesu svake zemlje da oštro pazi što se zbiva u sovjetskoj privredi i njezinoj inozemnoj akciji. Autor članka opominje da se ne treba zanositi kojekakvim vijestima o SSSR-u koje širi pristrana ruska emigracija, te kao ozbiljni prikaz situacije u toj zemlji predočuje osvrt uglednog engleskog časopisa "The Economist" na domete petoljetke. Usprkos velikim teškoćama u prometu, energetici i pribavljanju "stručno vješte radne snage" (valjda, inženjera, tehničara i kvalificiranih radnika, op. R. L.), industrijska proizvodnja je u većini grana znatno premašila početna planska

¹ Osvrt na privredu u god. 1930, Jugoslavenski Lloyd (=JLd) I. I. 1931.

predviđanja za drugu godinu petoljetke a u nekima je čak postigla veću produkciju nego što je bilo propisano ambicioznom revizijom planskih ciljeva za koju se sovjetsko vodstvo odlučilo u jesen 1929. god. pod dojmom dotad postignutih rezultata naglo ubrzanog privrednog razvoja.² Ugledni britanski časopis zanio se, izgleda, previše optimističkim sovjetskim oficijelnim podacima, što mu zagrebački dnevnik nije zamjerio. No, s pravom nije prigovorio navodu te publikacije da "produkcija običnih artikala (robe široke potrošnje, op. R. L.) s jedne strane uslijed nemarnosti, a s druge uslijed pomanjkanja sirovina, nije zadovoljila". Nakon što su citirani podaci o rastu poljoprivrede, bez upozorenja da se radi samo o kvantitativnim pokazateljima, kao i podaci o velikom rastu investicija u prve dvije planske godine, napominje se da je znatan rast doživjela i sovjetska vanjska trgovina, popevši se u izvozu od 879 mil. rub. u 1928/29. do 1102 mil. u 1929/1930. god., odnosno u uvozu od 836 mil. do 1069 mil. rub.³ Podaci su bili gotovo potpuno u skladu sa službenom sovjetskom statistikom.⁴

Svega dva tjedna poslije ovog priloga Jugoslavenski Lloyd je objavio širu informaciju o vanjskoj trgovini Sovjetske Rusije. Ponovivši globalne podatke o njoj u prve dvije godine petoljetke, list konstatira da su sovjetski izvoz i uvoz gotovo posve izjednačeni, što je pripisao pomanjkanju stranih kredita. Zatim su navedeni ukupni podaci o sovjetskoj trgovini s pojedinim zemljama, iz kojih je slijedilo da u njoj i dalje Njemačka, Velika Britanija i SAD drže vodeća mjesta, s tim da se udio prve od tih zemalja skromno povećao, dok su udjeli drugih dviju jako porasli (Kumulativni udio svih triju zemalja u sovjetskoj vanjskoj trgovini povećao se 1928/29. - 1929/30. god. od 48,14% na 56,63%, ali razmjerno skromno njemački, za 12,8%, a uvelike britanski i američki, za 68,6% i 69,63%, izrač. R. L.). U nastavku članka napominje se da je sovjetski izvoz u SAD ostao gotovo na istoj razini u spomenutom razdoblju, ali se zato jako povećao američki izvoz u SSSR, od 152,9 mil. rub. na 280,3 mil., dok je njemački izvoz u tu zemlju zabilježio samo skroman porast, od 188,4 mil. rub. na 234,3 mil. (stope povećanja bile su, prema tome, za SAD čak 83,32%, a za Njemačku samo 24,26%, izrač. R. L.). U članku se i navodi da se uveliko povećao sovjetski izvoz u Veliku Britaniju, od 192,5 mil. rub. na 338,1 mil. (čak 75,6%, izrač. R. L.). Uz to se, bez ikakva obrazloženja, primjećuje da su te tri zemlje kao glavni trgovački partneri SSSR-a najviše osjetile njezin dumping na inozemnim tržištima.⁵ Prema tome, iz članka se moglo zaključiti da su one, agilno trgujući sa Sovjetskom Rusijom najviše oštećene, što je, zapravo, bilo besmisleno. Ako su i snosile stanovite štete u nekim svojim privrednim sferama, njih su znatno premašivale koristi u drugima, inače ne bi godinama zauzimale vodeće pozicije u sovjetskoj vanjskoj trgovini. U proljeće 1931. Jugoslavenski Lloyd je izvijestio o konačnoj bilanci sovjetske robne razmjene s inozemstvom u 1929/30. god. Već na početku

² Vidi R. W. Davies, *The Soviet Economy in Turmoil, 1929-1930. The Industrialisation of Soviet Russia 3*, Basingstoke-London 1989, 179-220.

³ Sovjetski petgodišnji plan, JLd 15. II. 1931.

⁴ Po sovjetskim službenim podacima izvoz iz SSSR-a iznosio je 1929. 880 mil. rub. a uvoz 923,7 mil., odnosno 1036 mil. rub. i 1058 mil. u 1930 (v. *Statistique du commerce international / =SCI/ 1933*, Genève 1934, 253). Razlike iznosa prema citiranima u zagrebačkom dnevniku, koje ionako nisu bile velike, bile bi još manje da su podaci posve usporedivi. Međutim, netom navedeni se odnose na kalendarsku godinu, a oni u članku na ekonomsku godinu (do. I. XI), koje su u međuvremenu izjednačene.

⁵ Ruska vanjska trgovina 1929-1930. god., JLd 4. III. 1931.

članka se konstatira da dok sve druge zemlje bilježe pad izvoza, Sovjetska Rusija stalno postiže povećanja. Iz usporednih podataka za 1928/29. i 1929/30. god. moglo se zaključiti da je u drugoj godini petoljetke SSSR najviše izvezio drvo, naftne proizvode i žito (po realiziranoj dobiti), za razliku od prve godine u kojoj je žitni eksport bio skroman, devet puta manji od izvoza drva. U članku je navedeno da je ukupni izvoz poljoprivrednih proizvoda znatno opao zbog negativnih posljedica kolektivizacije, ali ta ispravna tvrdnja nije bila potkrijepljena odgovarajućim podacima. U pogledu najvažnijih izvoznih stavki napominje se da raste eksport prerađevina drva i nafte pa se smanjuju udjeli sirova materijala, što nužno donosi veću deviznu dobit. No, s druge strane, Sovjetska Rusija je prisiljena skuplje plaćati uvezene strojeve i tehničke uređaje zbog pogoršavanja uvjeta kreditiranja njezinih inozemnih nabava. To je u članku protumačeno time što strani liferanti stalno moraju računati s poslovnim rizikom, većim nego pri prodaji roba drugim zemljama.⁶ Međutim, tvrdnja nije bila obrazložena. Moglo se samo pretpostaviti da se anonimni autor slaže s proširenim gledištem u raznim zemljama da je SSSR nepouzdan trgovački partner i uopće država neizvjesne budućnosti. Očito mu nije došlo na um da se kreditni uvjeti i izgledi za tu zemlju ne pogoršavaju samo zbog utemeljenih ili umišljenih bojazni u njezinu inozemstvu već i stoga što je Kriza širom svijeta obeshrabrila zajmodavce, odnosno investitore svih vrsta.

Nešto više o nasumce pretpostavljenom ili stvarnom riziku stranih prodavača Sovjetskoj Rusiji moglo se doznati iz članka istog dnevnika, objavljenog sredinom 1932. god. Anonimni autor se javio iz Praga, metropole zemlje koja je također u doba petoljetke povećavala razmjenu sa SSSR-om. Prvo se u članku napominje da cijela Europa poklanja veliku pažnju trgovačkim pregovorima koje je Sovjetska Rusija nedavno sklopila s Njemačkom i Italijom. Na osnovi njih trebale bi se ostvariti velike sovjetske narudžbe u obje zemlje, uz kredite njemačkih i talijanskih banaka koji bi većim dijelom bili osigurani državnim jamstvima. Praksa da bankovne kredite domaćim poduzećima radi unapređenja izvoza u nekom većem postotku garantira njihova državna vlast nije bila dotad neka rijetkost, ali je Sovjetska Rusija teško postizala za svoje kupovine takva jamstva u inozemstvu, u državama posve drugačijeg poretka, gdje su vladajuće pozicije najčešće držale političke snage koje su se više-manje bojale, sumnjivile je ili čak javno optuživale za zle namjere. Ipak se zbog velikih ekonomskih interesa s vremenom ta praksa u nekim zemljama počela primjenjivati i u trgovini sa SSSR-om. U nastavku članka se ističe da su u obje zemlje sovjetski trgovački predstavnici naišli na ozbiljne teškoće u pregovorima o novim nabavama tehničke opreme, nužne za ostvarenje velikih zadataka treće godine petoljetke, iako su mogli računati sa zajmovima uz državna jamstva. Naime, njemačke i talijanske tvrtke; potencijalni isporučitelji, zatražili su znatno više cijene od uobičajenih u njihovim zemljama, pozivajući se na razne otegotne uvjete, specifične u poslovima sa Sovjetskom Rusijom, posebno u pogledu isplata, isporuka i montaže, što se u članku potanje ne objašnjava. Ponuđene cijene izazvale su žestoku reakciju sovjetskog novinstva; optužbama o iznuđivanju pridružene su prijete da bi SSSR mogao drugdje potražiti povoljnije uvjete, kao u Velikoj Britaniji, Francuskoj i Čehoslovačkoj. Pisac članka izrazio je gledište da su te žalbe i opomene zapravo bespredmetne; zbog imperativa petoljetke Sovjetska Rusija će na

⁶ Sovjetska vanjska trgovina i dumping, JLD 9. IV. 1931.

kraju morati pristati na skuplje kupovine u Njemačkoj i Italiji jer drugdje jedva ima izgleda da svoje velike nabave ostvari na temelju kredita uz državna jamstva.⁷ Doista, ti izgledi nisu bili osobiti, ali ni iluzorni. Nepunih mjesec dana nakon ovoga napisa u istom se dnevniku izvještava da je britanska vlada pristala da se povećaju krediti za isporuku britanskih industrijskih proizvoda SSSR-u uz njezine garancije, oboje s rokom od dvije i pol godine.⁸

Potkraj ljeta 1931. god. Jugoslavenski Lloyd je u kraćem članku prvi put upozorio na negativne tendencije u sovjetskoj vanjskoj trgovini a koje će se u završnoj fazi petoljetke brzo povećavati. Nakon što su u tekstu navedeni sumarni podaci o sovjetskom uvozu u prvih šest mjeseci te godine, na osnovi kojih je bilo vidljivo da je bilo postignuto skromno povećanje (od 7,48%, izrač. R. L.), naglašava se veliko smanjenje sovjetskog izvoza. Dok je u prvoj polovici 1930. dosegao vrijednost od 464,3 mil. rub., u istom periodu 1931. god. iznosio je 366,2,5 mil. rub. (tj. opao je čak za 21%, izrač. R. L.). Zbog toga se znatno povećala pasiva sovjetske razmjene s inozemstvom, od 91,3 mil. rub. na 151 mil. rub. u uspoređenim razdobljima.⁹ Tako je iz sovjetskih službenih podataka proizlazilo da je negativni saldo dostigao prilično opasnu razinu (16,3% u odnosu na ukupni iznos sovjetske vanjske trgovine u prvom polugodištu 1931. god., izrač. R. L.), što je moralo povući nizbrdice sovjetski uvoz, bez obzira na urgentne zahtjeve petoljetke.

O općem stanju i perspektivi sovjetske vanjske trgovine pisao je tada i zagrebački Morgenblatt. Prvih dana proljeća 1931. list u jednom osvrtu na velika ekonomska pitanja Krizom uzdrmanoga svijeta pripisuje Sovjetskoj Rusiji znatnu ulogu u svjetskoj privredi. Vodeće europske i američke ekonomiste - u članku se ne navodi nijedno ime - zabrinjavaju "die voraussichtliche Auswirkungen der vollen Durchführung des russischen Fünfjahreplans". Oni smatraju da će petoljetka zaista biti ostvarena te da će tada sovjetska roba preplaviti Europu. Već sada Rusija se užurbano vraća na svoja stara inozemna tržišta, tj. onamo gdje je do 1914. plasirala najveći dio svog izvoza. S vrlo povoljnim dojmovima vratila se iz SSSR-a njemačka industrijska delegacija kojoj su ondje ponuđene nove velike narudžbe. One su tolike da će njihovo izvršavanje osigurati trogodišnji rad za 200 000 dosada nezaposlenih osoba. Interes za sovjetsko tržište očito raste i u Italiji i Francuskoj pa će i odatle krenuti privredne delegacije u Sovjetsku Rusiju. Što se Italije tiče, taj posjet se neće ostvariti samo pod utjecajem njemačkoga, već i zbog dosadašnjih živih trgovačkih veza te zemlje sa SSSR-om. Kao dokaze za njih autor je naveo veliku prodaju sovjetskog drva u Italiji i sovjetske narudžbe brodova u toj zemlji. Donedavno je pak u Francuskoj, tvrdi se u nastavku teksta, prevladavalo gledište da se zbog njezinih nepovoljnih odnosa sa SSSR-om ne može unaprijediti međusobna razmjena. Pisac članka, vjerojatno, nije pri tome mislio samo na politička razmimoilaženja, koja su trajala unatoč održavanju regularnih diplomatskih odnosa, već i na neuspjeh dugotrajnih pokušaja u traženju rješenja za stare ruske dugove Francuskoj koje je Sovjetska Rusija anulirala ubrzo nakon svog nastanka. Međutim, kako "die deutsche,

⁷ Sovjetske dobave u Italiji i Njemačkoj, JLD 17. VI. 1931.

⁸ Engleski industrijski krediti za Sovjetsku Rusiju, JLD 10. VII. 1931.

⁹ Pogoršanje ruskog izvoza, JLD 3. IX. 1931.

italienische und englische Industrielle in Wettstreit um die russischen Maschinenbestellungen eintreten" a SAD pruža Sovjetskoj Rusiji uvelike i kapitale i stručnjake, industrijalci Francuske a i nekih drugih zemalja, jedva će moći ostati po strani. Možda će u SSSR krenuti i industrijske delegacije iz Belgije, Švedske i još nekih država. Članak je bio nekoherentan; na početku se govorilo o perspektivi sovjetske izvozne poplave, drugim riječima o skorom velikom rastu sovjetske konkurencije na europskim tržištima, što je trebalo buditi zabrinutost, a u nastavku se naglašava nešto drugo - brzo povećavanje interesa europskih industrijskih krugova za sovjetsko tržište. Stoga je ostalo nejasno smatra li autor da ti krugovi u lovu na kratkoročne koristi zapravo služe dugoročnoj opasnosti za njih same, što se povremeno tvrdilo u zagrebačkim dnevnicima i stranoj publicistici koju su oni više-manje slijedili. U skladu s tom nejasnošću savjet na kraju članka bio je mršav i maglovit: sve je u pitanju organizacije i povjerenja, a izlaz je u aktivnosti.¹⁰ Ništa od toga suradnik lista nije objasnio.

Pitanju opasnosti koju navodno donosi petoljetka Morgenblatt se vratio u osvrtu na zasjedanje Internacionalne trgovačke komore, velike svjetske asocijacije koja se bavila problemima međunarodne robne razmjene. Bez spomena mjesta gdje je skup održan, list ističe gledište koje je ondje izložio prof. Russell, poznati ekonomist sa sveučilišta Wisconsin. Po njegovu sudu, za američke poljoprivrednike ruska petoljetka predstavlja ozbiljan problem zbog "Russlands Entschluss die Einkäufe von industriellen Maschinen durch die Ausfuhr von Weizen zu bezahlen". Dokle god je SSSR upućen na inozemne kredite radi pokrića devizama velikih narudžbi u inozemstvu, nastojat će pošto-poto ondje unovčivati svoju pšenicu, drvo i mangansku rudu kako bi pribavio sredstva za isplaćivanje dobivenih zajmova. Zato će se neizbježno smanjivati izgledi za američki izvoz pšenice. Strah je bio pretjeran, iako shvatljiv zbog katastrofalnog stanja u koje su u toku Velike krize zapali američki farmeri. No, sovjetski izvoz pšenice nije imao budućnosti zbog dugotrajnih negativnih i vrlo velikih posljedica nasilne kolektivizacije. O njezinim neposrednim teškim posljedicama pisalo se u mnogim zemljama, pa i u SAD-u, što spomenuti specijalist nije uvažio. Osim toga, sovjetski izvoz te vrsti žita ni kada je usred petoljetke bio najveći nije dosegao razmjere kanadske i argentinske konkurencije eksportu pšenice iz SAD-a na strana tržišta.¹¹ Više se razloga za bojazan skrivalo iza napomene američkog profesora da sovjetska proizvodnja pamuka brzo napreduje pa će se sovjetske potrebe za uvozom te sirovine ugasiti.¹² Međutim, ranije velike sovjetske kupovine pamuka u SAD-u su se ionako brzo smanjivale zbog toga što se u SSSR-u sve više preferirala teška industrija na račun svih grana proizvodnje potrošnih dobara pa i pamučne industrije, koja se do kraja petoljetke povećala znatno

¹⁰ Massnahmen, Morgenblatt (=MO) 22. III. 1931.

¹¹ Izvoz pšenice, glavnog žitnog artikla iz SAD-a na inozemno tržište naglo se smanjio već 1927-1928, od 168,3 mil. bušela na 96 mil. a u 1929. god. je još nešto pao, na 90,1 mil., odnosno u dolarskoj cijeni od 239,5 mil. na 119,8 mil. i na 111, 5 mil. (v. Memorandum of International Trade and Balances of Payments 1927-1929, v. III, Genève 1931, 116). U vrijeme kad je taj američki izvoz doživio velik pad (količinski 43% a *ad valorem* čak 49,9%, postotke izrač. R. L.), sovjetski izvoz pšenice je 1928. iznosio svega 110 000 t, u vrijednosti od 11,5 mil. rub., odnosno po službenom kursu 5,9 mil. dol. (v. Second International Conference with a view to concerted economic action, Foreign Trade of Europe in principal agricultural products, Genève 1930, 45).

¹² Einschränkung der Agrarproduktion? MO 9. V. 1931.

manje nego što je bilo planom predviđeno.¹³ Izražavajući ozbiljnu zabrinutost zbog vjerojatnih negativnih posljedica ubrzanog sovjetskog razvoja za američku privredu, spomenuti ekonomist, barem po prikazu njegova izlaganja u zagrebačkom dnevniku, posve je prešutio nemale koristi koje su SAD-u donosili velik izvoz industrijske i druge opreme u Sovjetsku Rusiju i s tim povezane naplate za tehničke usluge.

Zbog Velike krize u 1931. god. su učestali međunarodni ekonomski skupovi u okviru brojnih pokušaja da se nađu izlazi iz sve gore svjetske privredne situacije. Na neke od njih pozivani su i sovjetski predstavnici. Uključujući se aktivno u rasprave, nastojali su, uz ostalo, razuvjeriti prisutne a i svjetsku javnost u to da SSSR teži destruktivnim ciljevima, da namjerno pojačava svojom vanjskom trgovinom tuđe ekonomske teškoće ili ih čak uzrokuje. Istodobno, sovjetski delegati su se zalagali za međunarodnu privrednu suradnju, kao i za uklanjanje sve većih smetnji koje su drastično smanjivale tokove svjetske trgovine. U vezi s time Morgenblatt u proljeće 1931. piše o povoljnom odjeku tih sovjetskih javnih zalaganja u američkoj visokoj politici. U njezinu krugu su, navodno, zaključili da se radi o početku novog pozitivnog kursa u sovjetskoj vanjskotrgovačkoj politici. Anonimni suradnik lista je pak odatle izveo vlastiti preoptimistički zaključak: "Die Gegnerschaft gegen Russland dürfte deshalb abnehmen." Ona bi mogla dobiti kredite za svoje nabave u SAD-u te bi se zato lakše odrekla izvoza uz dumping.¹⁴ Pisac priloga očito nije bio upućen da Sovjetska Rusija već godinama dobiva ondje veće ili manje kredite, jer bi bez njih jedva bile moguće zamašne sovjetske narudžbe u toj zemlji, već zbog stalnog negativnog salda koji je teretio SSSR u razmjeni s velikim preoceanskim partnerom. Ni do kakvih značajnih promjena u tome pogledu nije došlo ni do kraja petoljetke. Prema tome, bio je promašen i ponovljeni sud u Morgenblattu o vjerojatnim posljedicama povoljnog odjeka sovjetskih izjava u američkim vladajućim krugovima, uključen u jedan članak o približavanju svjetske privrede važnoj prekretnici. U njemu je, uz ostalo, izraženo gledište da Sovjetska Rusija stvara svoj posebni privredni svijet, ali u okviru svjetske privrede, čime se još povećava općeniti raskorak između proizvodnje i potrošnje. Drugim riječima, brza izgradnja specifičnoga sovjetskog ekonomskog poretka popraćena je vanjskotrgovačkom ekspanzijom SSSR-a, koji svojim forsiranim izvozom povećava svjetsku hiperprodukciju. Pristup je, dakako, bio jednostran. Kao i u brojnim drugim, ranijim i kasnijim člancima zagrebačkih dnevnik listova, i u tom je članku predviđeno da Sovjetska Rusija barem toliko uvozi koliko izvozi, zapravo njezin je import tada, kao što je već spomenuto, nadmašivao eksport, pa ako je posljednjim povećavala svjetsku hiperprodukciju, prvim ju je nešto više smanjivala. No, autor, nesklon toj jednostavnoj računici, ipak se ponadao da će pojačani pokušaji međunarodnog dogovaranja o velikim ekonomskim pitanjima, pa i o sovjetskom uključivanju u svjetsku privredu, uroditi plodom. Ako oni usprkos urgentnoj nužnosti ipak ne uspiju, doći će, po njegovu mišljenju, do katastrofe i općeg kaosa.¹⁵ Na

¹³ U 1929. god. proizvodnja pamučnih tkanina u SSSR-u povećala se prema prethodnoj godini za 12%, ali se 1930. smanjila za 22%, dok je 1931. god. dosegla svega 95% vrijednosti iz prethodne godine; situacija se nije poboljšala ni u zadnjoj godini petoljetke, u kojoj se ta proizvodnja povećala za 20% prema 1931, što je, međutim, bilo premalo da bi barem dosegla razinu iz 1929. god. (v. *Ekonomičeskaja žiznj SSSR, Moskva 1961*, 225, 244, 280).

¹⁴ *Russland für weltwirtschaftlichen Frieden*, MO 20. V. 1931.

¹⁵ *Weltwirtschaft am Wendepunkt*, MO 23. V. 1931.

žalost, od tih internacionalnih skupova, pa i od sovjetskih zalaganja bilo je malo koristi. Velika kriza se samo dalje produžavala, što je moralo prije ili poslije pogoditi i Sovjetsku Rusiju. Što se pak tiče nekog pozitivnog zaokreta u američkom stajalištu prema SSSR-u, isti dnevnik je tu povoljnu prognozu uskoro sam doveo u pitanje kraćom informacijom o desetogodišnjem planu protumjera na sovjetsku petoljetku koji su sastavile vodeće asocijacije američkih privrednika. Na velikom skupu predstavnika poslovnog svijeta ali i radničkih organizacija plan je trebalo temeljito razraditi kako bi postao što uspješnije sredstvo za suzbijanje rastuće sovjetske konkurencije američkom izvozu.¹⁶ No, u dnevniku se ova inicijativa nakon te vijesti više ne spominje. Možda je bila tek jedna od novinarskih izmišljotina, ali Morgenblatt je o njoj izvijestio bez riječi komentara, iako je odudarala od prethodno spomenutog članka.

Potkraj ljeta 1931. i taj je zagrebački dnevnik upozorio na znatan pad sovjetske vanjske trgovine. U prvom polugodištu, konstatira se u kraćoj informaciji lista, Sovjetska Rusija je ostvarila velik uvoz iz Njemačke, Italije i nekih drugih zemalja na osnovi dugoročnih kredita, s rokovima od godinu i pol do dvije. Stvarno, zajmovi s tolikim trajanjem nisu dugoročni, već između kratkoročnih i srednjoročnih. Ispravan je pak bio navod da su u sovjetskom uvozu i tada prva mjesta pripala strojevima i metalima. No, taj veliki pritek strane robe, najvećim dijelom industrijske, napominje se u dnevniku, nije odgovarao istodobnom izvozu, koji je u poredbi s prvim polugodištem 1930. god. znatno pao, od 464,311 mil. rub. na 360,256 mil. Stoga se negativni saldo povećao od 91,3 mil. na 151 mil. rub. Daljnje informacije odnosile su se na glavne stavke sovjetskog izvoza.¹⁷ Suradnik lista nije se upustio ni u kakvo tumačenje spomenutog raskoraka, koji je, svakako, za Sovjetsku Rusiju bio vrlo nepovoljan.

Ujesen 1931. god. Morgenblatt je objavio oveći članak G. M. Eisena o istočnoeuropskim problemima, posvećen pretežno SSSR-u. Autor je započeo svoje razmatranje osvrtno na impresivnu vojnu paradu u Moskvi, održanu u čast 14. godišnjice Oktobarske revolucije, te je zaključio da Sovjetska Rusija očito ne štedi kad se radi o jačanju njezinih oružanih snaga. Tomu je dodao gledište da ona, izgleda, podupire neočekivani otpor Kine japanskoj agresiji. Zapravo, kineski otpor japanskom zahvatu Mandžurije, koji je započeo na pragu jeseni 1931. god., nije bio osobit. Bilo je neosporno da je ta agresija ozbiljno uznemirila Sovjetsku Rusiju, čije je političko vodstvo dobro znalo za dugotrajne aspiracije vrlo utjecajnih, pretežno vojnih krugova Japana upravljene prema Istočnom Sibiru, prostranom području u neposrednom susjedstvu Mandžurije,¹⁸ ali ono neće pružiti neku ozbiljnu potporu kineskom otporu japanskom imperijalizmu sve do 1937, tj. do izbivanja općeg kinesko-japanskog rata. No, Eisenu se činilo uputnim istaknuti u nastavku teksta da "Sowjetrussland treibt durchaus imperialistische Politik", doduše, posebne vrste jer joj je cilj svjetska revolucija, što je i za Europu i za Aziju velik problem. Iz teksta se nije moglo prosuditi kakve veze ima navodno pomaganje Sovjet-

¹⁶ Zehnjahrplan gegen Fünfjahrplan, MO 18. VII. 1931.

¹⁷ Starker Rückgang des russischen Aussenhandel, MO 3. IX. 1931.

¹⁸ U drugom razgovoru s tadašnjim japanskim premijerom generalom G. Tanakom početkom 1928. god. A. A. Trojanovski, sovjetski ambasador u Tokiju, obavijestio je svog visokog sugovornika da u Moskvi postoje sumnje o japanskim aspiracijama u pacifičkoj zoni Sibira (v. Dokumenty vnešnej politiki SSSR (=DVP), Moskva 1966, t. 11, 137).

ske Rusije kineskog otpora japanskoj agresiji s tim "crvenim" imperijalizmom. Nakon kraćeg osvrta na unutrašnju situaciju u SSSR-u, Eisen je usmjerio pažnju na njegovu inozemnu djelatnost. On konstatira da su se znatno razvile trgovačke veze Sovjetske Rusije s kapitalističkim zemljama, koje bez svjetske ekonomske krize, u "Normalfall niemals angenommen würden". Autor je zapustio činjenicu da su te veze bile znatne prije Velike krize, kao i interesi raznih zemalja za trgovinu sa SSSR-om. Još 1928, prije kraja općeg prosperiteta Zapada, sovjetska vanjska trgovina iznosila je 1 753 mil. rub., a 1930. usred Krize 2 095 mil. rub., tj. radilo se o povećanju od 19,59%.¹⁹ Usprikoš rastu ekonomskih veza Sovjetske Rusije s inozemstvom, ona i dalje, po Eisenovu mišljenju, trpi od "moralische, politische und finanzielle Blockade", zasnovane na opravdanom nepovjerenju "kapitalističkog svijeta" prema "svijetu sovjeta". Sovjetska Rusija pak nastoji probiti pa i ukloniti tu blokadu djelatnostima dijelom negativnim, dijelom pozitivnim. Naime, ona i dalje huška protiv građanskog poretka u drugim zemljama, ali im i čini ustupke, nudi im razne trgovačke mogućnosti a i koncesije stranom kapitalu, čak se uključuje u rad nekih organa Lige naroda ili skupova koje ova inicira. Ovim nazorima nije se imalo mnogo što prigovoriti, kao i sljedećoj autorovoj konstataciji: "Sie (SSSR) haben ihren Fünfjahrplan aufgestellt, der ihnen eine riesenhaft rasche Industrialisierung des ungeheuren Reiches sichern und der sie zugleich unabhängig machen soll von den Industrie Europas und Americas." Tek kad to ostvare, počet će poplava sovjetske robe u inozemstvu, koja će dovesti do potpune pometnje na raznim tržištima, što će pripremiti tlo za njihove prevratničke ideje. No, Eisen je tješio čitateljsku publiku da se ipak ne treba previše bojati, jer nakon vijesti o sjajnim uspjesima petoljetke pojavili su se nedavno sovjetski podaci o znatnom podbacivanju planskih zadataka u 1931, lošoj kvaliteti proizvodnje, a u inozemstvu glasovi o velikim financijskim teškoćama SSSR-a. Stoga sovjetsku opasnost ne treba precjenjivati, premda je ne valja ni podcjenjivati. Najbolja je obrana od nje udruživanje Europe, njezinih duhovnih i ekonomskih snaga, čime bi trebalo zamijeniti sadašnja neplodna rivalstva.²⁰ No, razvoj 30-ih godina teći će obratnim smjerom, suparništva ni u Europi ni širom svijeta neće ustupiti mjesto suradnji, što će pogoditi i SSSR.

Opći aspekti sovjetske trgovine s inozemstvom dotaknuti su i u prikazu svjetske privredne situacije, objavljenom u Morgenblattu potkraj 1931. god. U njemu se, uz ostalo, konstatira da se u posljednje vrijeme pojavilo pravo brdo literature o sovjetskoj ekonomici, s time da se u njoj miješaju posve oprečna stajališta o mogućnostima "einer ernstlichen Konkurrenz auf den europäischen Roh- aber auch Fertigwarenmärkten". No, pažljivi čitatelji te literature uviđaju da neka sovjetska, doista gigantska dostignuća ipak ne odgovaraju golemosti ukupnoga ruskog prostora i njegove privrede. Radi objašnjenja svog pogleda anonimni je autor usporedio Sovjetsku Rusiju i Švicarsku. Neki novi veliki objekt u maloj alpskoj zemlji ima posve drugo značenje za njezinu cjelokupnu ekonomiku negoli pojave takve novogradnje u zemlji s godišnjim prirastom stanovništva koji odgovara ukupnom švicarskom stanovništvu. No, pisac članka je ispustio iz vida da su se tada istovremeno gradile desetine industrijskih giganata uz mnogobrojne tvornice srednjih veličina. Umiriteljsko obilježje priloga dopunilo je i autorovo gledište

¹⁹ Zbirne sume i postotak izrač. R. L. prema podacima u SCI 1933, 253.

²⁰ Osteuropäische Probleme, MO 12. IX. 1931.

da se sadašnja generacija (valjda, Europljani izvan sovjetskih granica) ne treba osobito bojati ruske konkurencije, već i zato što sovjetski program koči opadanje sposobnosti inozemnih tržišta da upijaju robu iz SSSR-a. Uz loše cijene koje su na njima prevladale i odbijanje raznih zemalja da Sovjetskoj Rusiji odobre dugoročne kredite, nužno će se smanjivati njezin izvoz. Ta je primjedba bila realna, odgovarajuća vijestima o kopnjenju sovjetskog eksporta, samo što se u članku ne upozorava da će ta "pozitivna" činjenica koju je Velika kriza proizvela neminovno pogoditi i sovjetski uvoz, kako na štetu SSSR-a tako i njegovih glavnih trgovačkih partnera. Prelazeći preko toga, autor ističe da će izvršenje petoljetke, koja bi trebala biti tek početak velikog sovjetskog privrednog uspona, možda ovisiti o tome hoće li se posve kapitalistička Francuska odlučiti da izravno ili posredno financira sovjetske nabave u inozemstvu, nužne za njezin konačni uspjeh. Takva odluka Francuske je pak vrlo vjerojatna, jer ona raspolaže velikim viškovima kapitala koji žedaju za plasmanom.²¹ Završetak članka nije baš odgovarao prethodnim smiriteljskim tonovima. Naime, pisac članka je sugerirao da bi petoljetka ipak mogla uspjeti, što je protuslovalo njegovoj nadi zasnovanoj baš na sovjetskim teškoćama. No, s njome nesukladno očekivanje o francuskoj pripomoći sovjetskoj petoljetki nije se potvrdilo. Francuska nije odobrila Sovjetskoj Rusiji nikakve veće i čak dugoročne kredite, ali se petoljetka ipak u osnovi ostvarila.

U zagrebačkim Novostima također se 1931. moglo naći više osvrtu na opću problematiku sovjetske vanjske trgovine. Već na početku godine taj dnevnik piše o sovjetskoj trgovačkoj ekspanziji. S pravom konstatira da se u novinstvu, kad se ono dotiče sovjetskog dumpinga, obično ističe prodaja ruskog žita, nafte i drva, a malo se spominju druge sastavnice sovjetskog izvoza. Takvom formulacijom suradnik lista je navodio na zaključak da su u prvo spomenutoj skupini roba sve primarni, neprerađeni proizvodi. Pustivši po strani da Sovjetska Rusija nije izvozila samo žito već i brašno i tijesta, doduše u nevelikim količinama, treba napomenuti da se u 1931. a slično je bilo i u drugim godinama petoljetke, njezin drveni eksport sastojao pretežno od obrađenog drva, dok su u naftnom izvozu prerađevine, uglavnom finalne, posve zasjenile sirovu naftu.²² U članku se pak opravdano navodi da su Sovjeti podigli svoja stovarišta u raznim centrima europske trgovine. Međutim, locira se samo jedno, u Carigradu, i to kao najosjetljivije za jugoslavenski izvoz. Ondje su ne samo podignuta sovjetska skladišta za razne robe već su i izloženi uzorci ruskih sirovina, ali i tekstilni artikli, staklo, strojevi, pa čak i traktori izrađeni u SSSR-u. Informator lista je pre naglasio opasnosti za jugoslavenski izvoz, u njemu ni Turska ni druge zemlje Bliskog istoka nisu imale neko osobito mjesto, za razliku od europskih država koje su 1931. apsorbirale 93,9% jugoslavenskog eksporta.²³ Pisac članka je spomenuo i glasove da se u Jugoslaviji prodaje sovjetski ugljen ali pod tuđom firmom, tj. da možda i tako djeluje sovjetska konkurencija jugoslavenskoj robi. Suzdržavši se od suda o vjerodostojnosti tih tvrdnji, on napominje da se nesumnji-

²¹ Woche der Weltwirtschaft, MO 8. XII. 1931.

²² U 1931. god. SSSR je izvezao sirovog drva u vrijednosti od 32,4 mil. rub., a obrađenoga, dijelom furnira, za 81,3 mil. rub. Istodobno u inozemstvo je prodao prerađene nafte (benzin, kerozin, gazolin, mazut i maziva) za 104,8 mil. a sirove nafte za svega 6,7 mil. rub. Prema tome, naftni derivati su sudjelovali u ukupnom sovjetskom izvozu s 13% a sirova nafta s tek 0,8% (zbirne iznose i postotke izrač. R. L. na osnovi podataka u SCI, 256).

²³ Postotak izrač. R.L. prema SCI 1933, 336.

vo na tržištima Balkana i Levanta javljaju i sovjetski finalni proizvodi. Zaista se Sovjetska Rusija trudila još prije usvajanja petoljetke da prodre svojom trgovinom u te regije, čime su se na istočnom Sredozemlju bavile Russtojurk, Tekstilimport i druge sovjetske vanjskotrgovačke organizacije. Ipak rezultati su i 1931. bili skromni.²⁴ No, u članku se ipak tvrdilo da za jugoslavensku trgovinu ta konkurencija može postati opasna jer se njezini nosioci ne obaziru na normalne trgovačke kalkulacije, i to ne samo zbog sovjetskih ekonomskih već i političkih ciljeva. Ipak se pisac teksta tješio da opasnost nije prevelika; smanjuje ju sovjetska birokratičnost, a "čini se i slab moral, odnosno prilična korupcija". Koliko su te mane doista tada pogađale vanjsku trgovinu SSSR-a teško je reći zbog neobrađenosti pitanja, ali jedva su bile neki sovjetski specifikum. Na kraju članka se napominje da se Sovjetska Rusija upustila i u izvoz sode obarajući njezinu cijenu na inozemnim tržištima gdje je dotada monopolski dirigirao moćni koncern Solvaya.²⁵ Primjedba da to, kao i drugi pokušaji potkopavanja proizvodno-prodajnih gigantata na europskim i drugim tržištima ide u prilog potrošača, nije se u članku mogla naći.

Kao i drugi zagrebački dnevnik Novosti su također registrirale sovjetske istupe na međunarodnim skupovima, obilježene zalaganjem za ekonomsku suradnju svih zemalja, kao i za njihovo zajedničko traženje izlaska iz Krize. Poput Morgenblatta naglasile su povoljne odjeke tih istupa u SAD-u i mogućnost da se pozitivno promijeni američki odnos prema Sovjetskoj Rusiji.²⁶ Stanovita potpora tom očekivanju mogla se naći u prikazu rada 6. kongresa Internacionalne trgovačke komore, koji je za Novosti napisao dr. A. Cuvaj, tajnik Zagrebačke trgovačke komore. U prvom dijelu izvještaja on, bez obrazloženja, navodi da o toj velikoj asocijaciji najugledniji privrednici i mjerodavni krugovi Jugoslavije imaju nepovoljno mišljenje te su zato samo Beogradska i Zagrebačka komora uputile na kongres po jednog delegata, prva S. Popovića a druga njega. Na tome velikom skupu, koji je otvorio tadašnji predsjednik SAD-a H. Hoover, našlo se 1228 delegata iz 37 zemalja. Od velikih država samo Sovjetska Rusija nije bila predstavljena. Cuvaj ni to nije bilo čim objasnio. Po njegovu prikazu, američki predsjednik je govorio o svjetskoj ekonomskoj krizi i njezinim uzrocima, među koje je svrstao i velike troškove za naoružanje, upozorivši da svijet na njih troši godišnje oko 5 milijardi dolara, znatno više negoli uoči I. svjetskog rata. Iz teksta se nije moglo razabrati je li Hoover spomenuo i američke troškove za naoružanje, koji su usred mira bili golemi.²⁷ U drugom dijelu prikaza kongresa Cuvaj je osobito istakao govor američkog delegata H. L. Coopera, koji je predložio da "velike trgovačke nacije" održe sastanak s predstavnicima

²⁴ God. 1931. sovjetski udio u grčkom uvozu bio je 6,7%, u ruskom 5,7%, a u egipatskom tek 1,4% (v. SCI 1933, 309, 318, 319).

²⁵ Nedeljna privredna razmatranja, Novosti (=NO) 4. I. 1931.

²⁶ Ekonomski pakt nenapadanja, NO 19. V. 1931; Privredne vijesti. Rusija prekida s "dumpingom"? NO 20. V. 1931.

²⁷ Novosti su u svom broju od 31. VIII. 1931. donijele podatke o troškovima naoružavanja pojedinih zemalja, preuzetima iz "New York Timesa". Iz teksta se, doduše, ne razabire da li se brojke odnose na predviđene vojne budžete za 1931. god. ili na realne rashode u 1930, što je bilo vjerojatnije, ali je iz njih slijedilo da u sve većem naoružavanju predvode SAD, Velika Britanija, Sovjetska Rusija i Francuska. Ako su podaci bili točni, oni su svjedožili o tome da se upravo SAD, usprkos izjavama svojih vodećih političara nalazi na čelu te opasne trke.

ma SSSR-a posvećen razvoju međusobnih trgovačkih veza. Autor je naveo da je Cooper ranije bio predsjednik Američko-ruske trgovačke komore te da je godinama radio u jednom velikom sovjetskom industrijskom poduzeću. Zapravo, njegova tvrtka imala je dugotrajnu vezu s gradnjom velike sovjetske hidrocentrale na rijeci Svir, istočno od Lenjingrada, a potkraj 20-ih godina Cooper je postao glavni nadglednik golemog projekta Dnjeproges, uz jednog predstavnika tvrtke Siemens, giganta njemačke elektrotehničke industrije.²⁸ Njegov prijedlog, izvještava Cuvaj, izazvao je brojne komentare u američkoj publicistici, većinom negativne, jer u njoj prevladava mišljenje da Sovjetska Rusija temelji svoj izvoz na prisilnom radu i služi se dumpingom kako bi poremetila svjetsku proizvodnju i prodaju. Stvarno, to je gledište uporno propagirao velik dio američkog novinstva, što je odgovaralo njegovoj dugogodišnjoj protusovjetskoj orijentaciji. No, autor prikaza napominje da se ipak, iako je Cooperov prijedlog odbijen a u rezolucijama Kongresa izbjegnuto spomen SSSR-a, na skupu mnogo govorilo o toj zemlji. On je i dodao vlastiti sud da su američki poslovni krugovi skloni ekonomskim vezama sa Sovjetskom Rusijom. U nastavku teksta čak se mogla pročitati ova rečenica: "Petgodišnji plan izrađen je navodno pod jakom sugestijom američkog kapitala, koji je odmah poslije objavljivanja toga plana, poslao u Rusiju golem broj mašina, te inženjere, koji danas stoje u ruskoj, službi." Pri kraju odlomka izvještaja koji se odnosio na Sovjetsku Rusiju, Cuvaj je izrazio gledište da postoje jaki dokazi o američkoj neoficijelnoj potpori provođenju petoljetke. O njima mnogo piše američka štampa, i dodaje tajnik Zagrebačke komore, "mi vjerujemo da je tako".²⁹ Doista, američka uloga u ostvarivanju petoljetke bila je velika, pa čak i u nekim važnim komponentama planiranja,³⁰ ali, kao i kod otprilike adekvatne njemačke uloge, nije se radilo o svjesnoj ili organiziranoj podršci, već o unosnim poslovima koji su privlačili ambiciozno i pretežno prema svijetu otvoreno američko veliko poduzetništvo, koje se često malo obaziralo na političke ili ideološke zapreke, pa i na prijeke poglede iz Washingtona.

Potkraj ljeta 1931. Novosti su se vratile ovoj temi izvijestivši o intervjuu M. M. Litvinova, narodnog komesara za vanjske poslove SSSR-a, vrlo poznatim američkim novinama "Chicago Tribune". Sovjetski državnik međunarodnog glasa, koji je po pozivu došao u Genèvu na sastanak pododbora komisije za osnivanje europske unije, podsjetio je američkog dopisnika na gledišta njegove zemlje o akutnim pitanjima suvremenosti. Naime, još na proljetnom sastanku te komisije on se založio ne samo za političke paktove o nenapadanju kao važnim potporama za poboljšanje međusobnih odnosa europskih zemalja, već i za paktove o ekonomskom nenapadanju, kojima bi se zemlje potpisnice odrekle bilo kakvih diskriminatorskih postupaka u trgovini jedne s drugom.³¹ Zagrebački dnevnik nije informaciju popratio nikakvim ni pozitivnim ni negativnim komentarom. No, već dan kasnije u listu je objavljen prilog koji je dao naslutiti kakvo je njegovo stajalište prema sovjetskim prijedlozima. U članku, potpisanom inicijalima V. A-s, ne spominje se izravno ideja o ekonomskom nenapadanju,

²⁸ Vidi A. G. Sutton, *Western Technology and Soviet Economic Development 1917-1932*, Stanford Un. Press, 1971, 202-203.

²⁹ Isto, 340 i d.

³⁰ Šesti kongres Međunarodne trgovačke komore u Washingtonu, NO 6. VI. 1931.

³¹ Litvinov za opće sniženje carina, NO 1. IX. 1931.

već se razglaba o raznim aspektima tadašnjih sovjetskih vanjskopolitičkih nastojanja. Prvo se upozorava na znatne teškoće SSSR-a, prouzročene naglom industrijalizacijom i kolektivizacijom. Upravo one su i dovele do novoga Staljinova kursa u unutrašnjoj i vanjskoj politici. Dok kod kuće mijenja odnos prema inteligenciji - točnije, radilo se o ublažavanju progona i sumnjičenja privrednih stručnjaka - novom vanjskom politikom nastoji za svoju zemlju postići pristup u europski koncert sila i u krug europskih financija. Zapravo, po sudu autora, Sovjetska Rusija nastavlja dvoličnom politikom: njezina publicistika žestoko i dalje napada imperijalizam, dok joj diplomacija traži putove do europskog kapitala zato što je nuždan za oživotvorenje petoljetke. Državi sovjeta je osobito stalo do pristupa velikom kapitalu Francuske, zemlje koja se dobro snalazi u svjetskoj krizi. Stvarno, ni nju nije Kriza poštedjela, ali je od 1929. neprestano povećavala svoje i dotada velike zlatne rezerve, uglavnom zahvaljujući kratkovidnoj politici deflacije i tvrdoglavom odbijanju nove devalvacije franka.³² Na kraju autor zaključuje da spomenuti sovjetski naponi neće uroditi plodom, za što nalazi potporu u tadašnjem negativnom odnosu E. Herriota, istaknutog francuskog političara, prema bilo kakvu paktu sa SSSR-om.³³ Međutim, Francuska će s tom zemljom već ujesen sljedeće, 1932. god. sklopiti politički pakt o nenapadanju, pri čemu je znatnu ulogu imao baš spomenuti francuski državnik,³⁴ ali taj važni međunarodni događaj nije bio popraćen odgovarajućim ekonomskim paktom ili nekim većim kreditom u prilog međusobnoj robnoj razmjeni.

Još više negoli u prvoj polovici provođenja sovjetske petoljetke zagrebački dnevnikari su pisali o cijenama ruske robe na inozemnim tržištima, uz učestale tvrdnje o dumpingu širokih razmjera. Već na početku godine *Obzor* u osvrtu na svjetsku agrarnu krizu tvrdi da je ona izazvana nenadanim velikim eksportom ruskog žita. SSSR je izvezao 2 do 3 milijuna tona³⁵ - u članku se ne precizira ni vrijeme kad se to dogodilo ni vrste žita - uz tako niske cijene da je na liverpulske burzi došlo do pada cijene žita kakav se nije vidio u prethodnih 350 godina. Nakon te, po svojoj prilici senzacionalističke vijesti, navodi se da je u brošuri posvećenoj stanju sovjetske privrede a koju je izdao londonski "*The Economist*", nagli rast ruskog žitnog izvoza objašnjen američkom ulogom u modernizaciji sovjetskog agrara. Osim što njoj pomažu stručnjaci iz SAD-a, ta je država prodala Sovjetskoj Rusiji golemi broj traktora i poljoprivrednih strojeva, i to na dugoročni kredit. Sada se to osvećuje Americi, ali pogađa i druge. Sovjetski dumping primorao je američku vladu da odobri 500 mil. dol. pomoći farmerima, ugroženima ruskom žitnom bujicom na svjetskom tržištu.³⁶ Zagrebački dnevnik je bez nužne rezerve preuzeo te britanske tvrdnje, u kojima se, zapravo, poprilično zrcalila konkurentna zavist. Naime,

³² Vidi R. Girault, *La trahison des possédants*, L'Histoire, Pariz VII-VIII. 1983, br. 59, 86-87.

³³ Nova orijentacija sovjeta, NO 2. IX. 1931.

³⁴ J. A. Large, *The Origins of Soviet collective security policy 1930-1932*, Soviet Studies, Glasgow 1977, br. 1, 224-231.

³⁵ SSSR je 1930. god. izvezao znatno više žita, ponajviše pšenice, ukupno 4,8 mil. tona, ali to i nije bilo tako iznenadno, jer je još 1925/26. god. eksportirao 2 mil. t. (v. Vnešnja trgovlja SSSR [=VT], Statistički sbornik 1918-1966, Moskva 1967, 35).

³⁶ Federalni zakon o finansijskoj pomoći američkim farmerima donesen je još 1929, prije početka Krize, u godini kad je Sovjetska Rusija zbog loše žetve izvezla svega 178 000 tona žita (vidi A. Baykov, *Soviet Foreign Trade*, Princeton-London 1946, Appendix, tabl. IV).

Sovjetska Rusija je u prvim godinama petoljetke kupovala uvelike traktore i poljoprivredne strojeve u SAD-u,³⁷ a u znatno manjoj mjeri u Velikoj Britaniji, jednoj od glavnih europskih zemalja-izvoznica te vrste opreme. Te sovjetske kupnje ipak nisu bile goleme, a obavljale su se na osnovi plaćanja u gotovini ili uglavnom srednjoročnih kredita. Tvrdnja o katastrofalnim posljedicama sovjetskog izvoza žita bila je, kao što je već spomenuto, bez jačeg realnog uporišta, napose u takvoj fantastičnoj verziji po kojoj je Sovjetska Rusija bila pravi uzročnik svjetske poljoprivredne krize. Uzgred valja pripomenuti da se iz teksta nije dalo ni naslutiti da je ona, zapravo, sastavni dio ukupne svjetske privredne krize, tj. da nagli pad opće zaposlenosti i kupovne moći snažno utječe i na poljoprivredu raznih zemalja, bez obzira na to da li izvoze žito, kavu, banane ili kakao, odnosno jesu li ili nisu izvrnute sovjetskoj konkurenciji. Što se pak tiče državne pomoći farmerima u SAD-u, ona će dobiti velike razmjere tek poslije početka New Deal-a, nakon što je gotovo posve presušio sovjetski žitni izvoz. Uostalom, američka pomoć modernizaciji sovjetske poljoprivrede jedva je mogla biti potpora tvrdnjama o dumpingu, jer se njome trebala, barem u principu, povećavati produktivnost ruskog agrara a smanjivati njegovi proizvodni troškovi. U nastavku članka ocijenjene su pozitivnima mjere belgijske i francuske vlade protiv uvoza iz SSSR-a, ali se dodaje da obrana od te razorne robne poplave može biti uspješna samo ako i sve ostale zemlje povuku odgovarajuće poteze. Inače nastaviti će se ruski dumping koji je prouzročio niz poremećaja i nanio goleme štete poljoprivredi svih država.³⁸ Ta drastična ocjena sovjetske eksportne ofenzive, prilično daleka od stvarnosti, nije omela Obzor da svega nekoliko dana kasnije objavi prilog o Velikoj krizi u kojem se ona tumačila raznim oblicima hiperprodukcije, bez ikakva spomena ruskog izvoza.³⁹

Agrarne zemlje Europe koje su sve dublje tonule u privredne nedaće pokušavale su 1930-1931. god. na nekoliko skupova svojih, predstavnika pronaći zajednička rješenja za tešku ekonomsku situaciju u koju su zapale. U vezi s jednim od njih, održanim u Parizu, početkom 1931, Obzor se ponovno pozabavio sovjetskim žitnim izvozom. Agrarne države, tvrdi se u članku, potpuno su svjesne "opasnosti koju predstavlja za kapitalističke zemlje sovjetski petgodišnji plan". Golema Rusija počela je izrađivati sve vrste proizvoda uz tako niske proizvodne cijene da one "praktično znače upotrebu kažnjenika za proizvodnju". Ta tvrdnja, koja je jako podsjećala na tadašnje česte optužbe Sovjetske Rusije da uspješno konkurira na vanjskim tržištima zbog primjene prisilnog rada, nije bila ni potkrijepljena nekim podacima ni pobliže razjašnjena. No, autor je ustvrdio da zemljama ugroženima sovjetskim izvozom preostaju samo dva rješenja: ili da obaranjem standarda vlastitih proizvođača postanu konkurentne u borbi s vrlo jeftinom ruskom robom ili da se udruže u zajedničkoj obrani protiv te, navodne ekonomske agresije. Agrarne zemlje su se, po njegovu mišljenju, odlučile za drugu soluciju. Međutim, iz nastavka teksta se samo moglo doznati da su se one još na prethodnoj konferen-

³⁷ Sovjetska Rusija počela je uvoziti traktore još 1924/25, ali je taj import dobio velike razmjere tek od 1929. god. I tada, a još više kasnije, u tom je uvozu potpuno dominirao SAD, 1931. s udjelom od čak 99% (v. W. Beitel - J. Nötzold, *Technologietransfer und wirtschaftliche Entwicklung. Zur Konzeption der Sowjetunion in der Zeit der Neuen Ökonomischen Politik und des Ersten Fünfjahrplans*, Berlin 1979, 52).

³⁸ Narodno gospodarstvo. Još o ruskom dumpingu, Obzor (=OB) 28. I. 1931.

³⁹ Narodno gospodarstvo. Razmatranja o sovjetskoj (tiskarska pogreška, umjesto, svjetskoj) ekonomskoj krizi, OB 2. II. 1931.

ciji svojih predstavnika, održanoj 1930. god. u Varšavi, dogovorile o tome da svaka osnuje vlastiti centralni ured za žitni izvoz, poradi na njegovu kreditiranju i sagradi silose; uz to, trebale su osnovati nacionalna udruženja s monopolskim pravima za tu vrstu vanjske trgovine. Čitateljima nije razjašnjeno zašto bi se ostvarenje tih zaključaka moglo smatrati nekom zajedničkom obranom od poplave sovjetskog žita. Na kraju se napominje da predviđene mjere neće biti djelotvorne ako se ne poprate odgovarajućim dogovorima s prekomorskim zemljama koje također izvoze žito.⁴⁰ Stvarno, ni agrarne države našeg kontinenta nisu se mogle nagoditi o zajedničkoj regulaciji niti proizvodnje niti izvoza žita, a još manje su što postigle u pogledu sporazumijevanja s prekomorskim eksporterima.

Sovjetski vanjskotrgovački izazov naglašen je i u članku Obzora o ekonomskim vezama između Njemačke i SSSR-a. U njemu se prvo izvještava da predstoje velike sovjetske nabave u Njemačkoj, uz kredite koje će jamčiti država i pokrajine Reicha. Međutim, u nastavku teksta je prepričan napis iz "Germanije", renomiranog glasila njemačke partije Centra, u kojem se osporavalo da Njemačka a i bilo koja druga zemlja ima kakvu korist od poslovnih veza sa Sovjetskom Rusijom. Ova vješto međusobno izigrava kapitalističke države i priprema im mračnu budućnost. Prema njemačkom listu, nesumnjivo je da "Sovjeti mogu svoj velik 5-godišnji plan provesti samo uz pomoć stranih industrija". Zahvaljujući njima brzo podižu proizvodnju i povećavaju izvoz pa se već jako osjeća ruski dumping na kolonijalnim i polukolonijalnim tržištima. Kad se petoljetka završi, bit će još gore. U skladu s tom crnom prognozom njemački je komentator, prema zagrebačkom dnevniku, rezolutno zaključio da će tada "obrana biti moguća samo najoštrijim prohibicionim mjerama. Svijet će se naći u jednom anti-dumping frontu, koji se dosljedno mora pretvoriti u jedan intervencionistički front kapitalističkih država"⁴¹ (u tekstu je taj citat tiskan masnim slovima, op. R. L.). Iako se poznati njemački list, zapravo, založio za ekonomski rat većine svijeta protiv SSSR-a a time i za prekid ekonomskih veza između te zemlje i Njemačke premda je ova s njome imala i trgovački ugovor i pakt o nenapadanju i prijateljstvu, zagrebački dnevnik se suzdržao od ikakve primjedbe, a nije ni doveo u sumnju tvrdnju o nekorisnosti trgovanja s državom sovjeta iako je bila očito nepodudarna s početnom informacijom o novim velikim ruskim narudžbama u Njemačkoj.

O nekritičnom preuzimanju glasova i pogleda o sovjetskoj vanjskoj trgovini svjedočio je i članak Obzora, objavljen sredinom 1931. god. U njemu je prepričan, iz nepoznata izvora, izvještaj sovjetskog trgovačkog predstavnika u Beču. Po njemu, sovjetska roba se u Austriji prodaje uz velike troškove koje zemlja izvoznica mora pokrivati: ona snosi transportne izdatke, plaća osiguranje, ležarinu i carinu. Zapravo, Sovjetsku Rusiju su teretili ti troškovi samo ako je plasirala robu u toj zemlji u vlastitoj režiji, što se u prikazu izvještaja ne kaže. U njegovu nastavku je sovjetska roba koja se prodaje u Austriji razvrstana u četiri kategorije, ovisno o rentabilnosti. Ukupno uzevši, slijedilo je iz članka, SSSR trgujući s tom zemljom mnogo više gubi nego dobiva. Redakcija lista, izgleda, nije shvatila da se radi o besmislenoj informaciji; sovjetsko trgovačko predstavnništvo s diplomatskim statusom nije moglo, ni u jednoj zemlji dezavuirati i vlastiti rad i

⁴⁰ Narodno gospodarstvo. Ruski dumping i agrarne zemlje Balkana, OB 9. III. 1931.

⁴¹ Njemačka i Sovjeti, OB 12. III. 1931.

općenito sovjetsku vanjsku trgovinu. Ipak suradnik dnevnika je taj prikaz očito izmišljenog izvještaja iz Beča popratio sudom da se sovjetski izvoz, koji teče uz takve porazne efekte ne samo u Austriji već i u svim drugim zemljama, može okrstiti samo ludilom, osim ako se ne radi o sistematskom razaranju tržišta na kojima SSSR plasira svoju robu ili pak o namjeri Sovjeta da osiromašene zemlje Zapada opskrbe jeftinom robom,⁴² što je autor sigurno smatrao irealnim kondicionalom. Stvarno, Sovjetska Rusija nije se bavila vanjskom trgovinom na posve lud način, inače ne bi u godinama petoljetke mogla ostvarivati veliki uvoz, a europska i druga tržišta raspadala su se pod udarima Krize znatno većim intenzitetom od onog koji je obilježio rast sovjetskog izvoza, koji ni u svom apogeju nije dosegao razinu eksporta carske Rusije prije 1914. god.⁴³

Svega nekoliko dana poslije toga članka u *Obzoru* se pojavila informacija da su mjere koje je Francuska primijenila protiv uvoza robe iz Rusije dovele do velikog pada trgovine između dvije zemlje te da je posljednja sklona nagodbi.⁴⁴ U ljeto 1931. zagrebački je dnevnik, opravdano, izvijestio da će Francuska vjerojatno ukinuti propise na štetu uvoza sovjetske robe kao i SSSR protuodredbe o trgovini s tom zemljom.⁴⁵ Suradnik lista nije pripomenuo da francusko odstupanje svjedoči o neuspjehu pokušaja jedne od svjetskih sila da posve ili uglavnom onemogućí sovjetski izvoz na svoje tržište. Iako je doista u jesen 1931. postignut sporazum o obostranom prekidu mjera koje su pogađale njihovu robnu razmjenu,⁴⁶ zagrebački je dnevnik objavio članak u kojem su zazvučali bubnjevi pristaša antisovjetskog embarga. Naime, izvijestivši o povoljnim dojmovima s puta u SSSR J. Šebe, generalnog tajnika čehoslovačke Narodno-socijalističke stranke E. Beneša, tadašnjeg ministra vanjskih poslova Masarykove republike, suradnik lista je ne samo upozorio na podijeljena gledišta u toj zemlji o korisnosti trgovine sa Sovjetskom Rusijom već i citirao gledište bivšeg predsjednika belgijske vlade i tadašnjeg predsjednika Internacionalne trgovačke komore, koje je bilo najoštrije upereno protiv ikakvih poslova s "crvenom" republikom. On je na zasjedanju te komore, prema zagrebačkom dnevniku, izjavio da bi bilo nerazumno držati se "nekako neprijateljski prema ruskom narodu" koji kao i svaki drugi ima pravo na napredak, ali da su nedopustivi bilo kakvi odnosi s ogavnim sovjetskim režimom, koji se ovomu nametnuo i teži uništenju "naše civilizacije". To gledište s izrazitom ideološkom bojom nije pobudilo suradnika lista ni na kakvu primjedbu, već je u nastavku teksta naveo sud "istražnog odbora američke vlade", vjerojatno se radilo o nekoj od komisija kongresa SAD-a, o razornom djelovanju komunista u toj državi. No, Sovjetska Rusija ne djeluje destruktivno samo preko ogranaka Kominterne u političkom smislu, naglašava se u članku, nego vodi i odgovarajuću ekonomsku akciju uz primjenu dumpinga. Ona je na to prisiljena potrebom pribavljanja financijskih sredstava za svoju propagandnu mrežu, drugim riječima za djelatnost 3. internacionalne, kao i zbog nastojanja da što više poveća

⁴² Sovjetski dumping u brojevima, OB 16. VI. 1931.

⁴³ Ruski izvoz je 1913. god. iznosio 1 192 000 000 rub., a 1930. 812 700 000 rub. (v. VT 233, 8; oba iznosa se zasnivaju na preračunu tadašnjih robnih cijena na oficijelni paritet rublje početkom 1961).

⁴⁴ Francuska, Rusija i Poljska, OB 20. VI. 1931.

⁴⁵ Rusko-francuski trgovački ugovor, OB 17. VII. 1931.

⁴⁶ Vidi J. Haslam, *Soviet Foreign Policy 1930-1933, The Impact of the Depression*, London-Basingstoke 1983, 68.

nezaposlenost i zaoštri svjetsku ekonomsku grizu. Dakako, u skladu s tom tvrdnjom nisu ni riječju spomenute sovjetske nabave u inozemstvu, koje su tada, kao što je ranije spomenuto, premašivale sovjetski izvoz. Poslovanje sa SSSR-om je čak u članku proglašeno samoubojstvom za svaku drugu zemlju. Umjesto nekog konkretnog argumenta koji bi potkrijepio taj pogled, njemu je pridodana posve neodgovarajuća tvrdnja da je udio Sovjetske Rusije u svjetskoj trgovini malen te da ona stoga ne može pridonijeti ublažavanju svjetske ekonomske krize. Doista, njezina vanjska trgovina nije usprkos očitoj ekspanziji stekla velik udio u međunarodnoj robnoj razmjeni,⁴⁷ što je samo značilo da u nekoj znatnijoj mjeri nije mogla ni pozitivno ni negativno utjecati na Veliku krizu. No, pristrani pisac članka završio je tekst oštrim upozorenjem da svaka potpora Sovjetskoj Rusiji, valjda i trgovanje s njome, znači nedopustiv doprinos njezinu političkom, moralnom i ekonomskom razvoju. Tomu je gledištu priključio tvrdnju da su upravo one zemlje koje su se najviše upustile u trgovanje sa SSSR-om najdublje potonule u Krizu, jer nisu shvatile da se radi "o biti ili ne biti naše civilizacije".⁴⁸ No u članku se nije moglo naći razjašnjenje zašto je sovjetska vanjska trgovina s malim udjelom u međunarodnoj razmjeni takva kobna i golema opasnost.

O sovjetskom dumpingu i štetnosti trgovanja sa SSSR-om pisale su 1931. i Novosti u više navrata. U članku objavljenom na početku te godine tvrdilo se da Sovjetska Rusija prodaje u inozemstvu raznu robu jeftinije negoli to može ikoja druga zemlja. Anonimni autor je to objasnio time što ona "nema cilj da pomogne Rusiji i ostalom svijetu racionalnim povećanjem ruske produkcije, nego da upropasti svjetsku ekonomsku stalnost, izazove ekonomske krize a s ovima i političke, koje bi po planu moskovskih rušitelja imale dovesti do revolucije". Taj nimalo originalni pogled o sovjetskim privrednim nastojanjima još je dopunjen tvrdnjom da ruski vlastodršci žele njima zablenuiti svijet te na inozemna tržišta bacaju "zapanjujuće količine robe uz još više zapanjujuće niske cijene" s ciljem da izazovu opću katastrofu i anarhiju. Takve se cijene zasnivaju na posve drugačijim uvjetima rada u SSSR-u negoli su oni u drugim zemljama. Autorova napomena da je u Sovjetskoj Rusiji država i producent i prodavač tek se dijelom mogla uzeti kao objašnjenje te razlike. No, u nastavku se "zapanjujuće" cijene sovjetske robe u inozemstvu tumače i nasiljem nad seljacima kojima se oduzima žito i otprema na strana tržišta, dok domaće stanovništvo trpi sve veću oskudicu. Tvrdnja je imala realnu podlogu, ali izvoz svih vrsti žita činio je 1931. tek 18,2% ukupne vrijednosti sovjetskog eksporta.⁴⁹ Autor je, dakle, svoje negativne poglede o SSSR-u temeljio na onom dijelu sovjetskog izvoza koji nije dosegao ni petinu sovjetske prodaje u inozemstvu. No, za nj je bilo neosporno da je sovjetska vanjska trgovina problem za čitav svijet. Sve druge zemlje trebaju se braniti prohibitivnim carinama i podupiranjem vlastite proizvodnje. Poruka baš nije bila originalna, brojne države već su zbog Krize krenule putem sve jače carinske zaštite na štetu drugih zemalja, što je dalje rastrojvalo svjetsku trgovinu, čemu je pridonosio i rast tendencija

⁴⁷ U 1930. god., kad je sovjetska vanjska trgovina dosegla svoj maksimum u cijelom periodu između dva svjetska rata, njezin je udio u međunarodnoj robnoj razmjeni iznosio svega 1,45% (v. *Annuaire statistique international. Societe des Nations 1931-1932, Genève 1932, 201*).

⁴⁸ Promjena politike prema Sovjetima, OB 10. X. 1931.

⁴⁹ Postotak izrač. R. L. prema podacima u SCI 1933, 256.

opskrbljivačke autarhije.⁵⁰ Ozbiljno zabrinuti autor, koji uopće nije spomenuo Veliku krizu, opomenuo je da za izgradnju što potpunije zaštite od te strašne sovjetske opasnosti ne preostaje još mnogo vremena, jer stručnjaci iznose da je petoljetka već uspjela za 80 posto. O kojem se globalnom pokazatelju radi, nije objasnio, ali je pohvalio zemlje koje su, poput SAD-a i Francuske, počele dizati brane pred navalom ruske robe. Na kraju se ponadao i u međunarodnu solidarnost koja će, po njegovu sudu, dokrajčiti sovjetski dumping i prisiliti ruske ekonomske vođe da se odreknu borbe s najvećim dijelom svijeta i potraže s njime sporazum u interesu napretka i blagostanja čovječanstva.⁵¹ Taj završni optimistički akord bio je u neskladu s prethodnim tvrdnjama o sovjetskim zlim namjerama za koje je bilo teško pretpostaviti da će ih se, ako su stvarne, moskovski vlastodršci uskoro odreći i zamijeniti vrlo plemenitim ciljevima. Što se pak tiče neke internacionalne solidarnosti na ekonomskom polju, to ona u svijetu šibanom Krizom nije bila moguća, čak ni ako bi imala antisovjetsku oštricu.

U proljeće 1931. u Novostima su se u jednom članku pojavili neki vrlo slični, ali i neki različiti pogledi od onih u netom obrađenom članku. Dnevnik je objavio veći prikaz Kokovcovljeva djela, što je u prethodnom dijelu ovoga rada spomenuto zbog Poincaré-ova predgovora knjizi. Anonimni pisac članka, potpisanog sa Sic, ponajviše se zadržao na Kokovcovljevim gledištima o sovjetskoj vanjskoj politici. Napomenuvši da je taj bivši predsjednik ruske carske vlade i vrstan znalac privredne tematike još sredinom 1930. zainteresirao svijet za problem sovjetskih ponuda u inozemstvu vrlo jeftine robe, suradnik dnevnika naglašava njegov sud, izložen u nedavno publiciranoj knjizi, po kojem se Sovjetska Rusija zapravo ne služi dumpingom. Ondje je cijela trgovina u rukama države (tvrdnja nije bila točna gledom na unutrašnju trgovinu kojom su se uz državna poduzeća bavili i brojni kooperativi, op. R. L.); ona i propisuje sve plaće i transportne tarife, sve to vrlo nisko, dok su radnici vezani uz tvornice, tj. lišeni slobode rada. Zbog svega toga sovjetska roba je na stranim tržištima vrlo jeftina. Prema tome, SSSR ne gubi u vanjskoj trgovini, dakle, ne služi se dumpingom. Po Kokovcovu, njegov režim čini mnogo gore, lišava ubogo stanovništvo potrebnih proizvoda i sve ga više gura u oskudicu, dok istodobno zatrpava strana tržišta robom, ne obazirući se što ona trpe od velike hiperprodukcije. U Sovjetskoj Rusiji je doista država tada imala u privrednom životu još veću ulogu negoli 20-ih godina, ali radnici nisu bili nekakvi državni kmetovi, štoviše fluktuacija zaposlenih bila je jedan od ozbiljnih i priznatih problema u industriji, rudarstvu i građevinarstvu.⁵² Izvoz se pak zaista bezobzirno forsirao i SSSR se nije osvrtao na svjetsku hiperprodukciju izvan svojih granica, kao što se ni drugih zemalja nisu ticale sovjetske urgentne potrebe, nego koristi koje su se mogle izvući od trgovačkih veza s tom državom. Iako Kokovcov, po prikazu njegove knjige, nije vjerovao u uspjeh sovjetske "superindustrijacije" a njezinu eksportnu robu smatrao vrlo lošom, ipak je inzistirao na gledištu da je petoljetka sa svojom izvoznom komponentom velika opasnost za svijet. Čak je zaključio da će možda ipak mogući sovjetski dumping sve više

⁵⁰ Guerres et crises 1914-1947. Histoire economique et sociale du monde, t. 5, ured. P. Leon, Pariz 1977, 306-307.

⁵¹ Sovjetski dumping, NO 27. II. 1931.

⁵² H. Kuromiya, Stalin's Industrial Revolution. Politics and workers 1928-1932, Cambridge 1988, 209-210.

pogoršavati Krizu sve dok SSSR ne prestane izvoziti. Ugrožene zemlje morat će zakonskim mjerama spriječiti sovjetski eksport, motiviran đavolskim planovima boljševika, koji žele uvesti sve druge zemlje u nesreću kakvu su skrivili Rusiji. Inače, i ako se ne odreknu bilo kakva sporazumijevanja sa Sovjetima, odvest će "čovječanstvo u neizbježnu katastrofu".⁵³ Kako suradnik dnevnika tim pogledima, savjetima i opomenama nije dodao nikakve primjedbe, najvjerojatnije je da se slagao s autorom knjige, poznatim ruskim emigrantom, koji je zbog razumljivih razloga želio što skoriju propast sovjetskog režima. Ipak, već sljedećeg dana u istom je dnevniku objavljen osvrt na već spomenute Litvinovljeve prijedloge u Genèvi, izložene na komisiji za europsku uniju. Pri tome nije istaknuto samo njegovo zalaganje za paktove o ekonomskom nenapadanju već je i prepričano tumačenje Velike krize koje je prezentirao sudionicima skupa. Sudeći po tom prikazu, on nije akcentuirao kapitalistički poredak kao bitni generator globalnog ekonomskog poremećaja, već je govorio o lošem miru, tj. o versajskim ugovorima, općoj dezorganizaciji privrede u Europi, njezinoj militarizaciji, reparacijama i ratnim dugovima, socijalnim devijacijama i rastu nepovjerenja između kapitalističkih država. Kako bi se sve to zabašurilo, prema njemu, nastoji se za Krizu optužiti Sovjetska Rusija. U njoj, međutim, nema krize ni nezaposlenosti ona, brzo napredujući, sve više izvozi i uvozi, ne primjenjujući dumping. Usto, sovjetski je izvoz još uvijek znatno niži od onog u predratnoj Rusiji. Litvinov je i nastojao objasniti zašto je sovjetska roba u inozemstvu tako jeftina, pripisujući to uvjetima i općim crtama posve drugačijeg ekonomsko-socijalnog poretka od onog u ostalom svijetu.⁵⁴ Dakako, u njegovu je izlaganju bila primijenjena crno-bijela tehnika, ali je obrana SSSR-a i njegove vanjske trgovine bila prilično vješta i dobrim dijelom opravdana, kao što je i tumačenje Krize koje je zastupalo sadržavalo neke racionalne elemente. Suradnik dnevnika se suzdržao od komentara, ali već u sljedećem broju Novosti su protumačile Litvinovljev govor kao najavu sovjetskog odustajanja od dumpinga. Tomu je pridodan sud da će taj značajni zaokret povećati kreditne izgleda SSSR-a u inozemstvu.⁵⁵

Brojni članci Jugoslavenskog Lloyda u 1931. god. također su tangirali pitanje sovjetskog dumpinga, pri čemu su se još više nego u drugim zagrebačkim dnevnicima miješala nepodudarna gledišta. Tmurni prikaz svjetske ekonomske situacije, objavljen u listu upravo za Novu godinu, započeo je nimalo slavljeničkim priznanjem da je protekla 1930. god. bila obilježena pravom krizom kao svjetskim egzistencijalnim pitanjem; ona nije pogodila samo SAD, već zbog njegove povezanosti s ostalim dijelovima svijeta i mnoge druge zemlje, pa i Francusku za koju se donedavno mislilo da je imuna na recentne ekonomske potrese. U nastavku članka, usred nabranjanja zemalja zahvaćenih Krizom, umetnut je bez obrazloženja dumping koji SSSR provodi. No, njega nije bilo u ondje navedenima uzrocima svjetske privredne kataklizme, nego je ona, već rutinski, objašnjena hiperprodukcijom i padom svjetske potrošnje,⁵⁶ što je, zapravo, svjedočilo o površnom pristupu problemu, nespремnosti za traženje temeljnih a ne izvedenih uzroka.

⁵³ Bivši predsjednik ruske vlade o sovjeticima, NO 18. V. 1931.

⁵⁴ Ekonomski pakt o nenapadanju, NO 19. V. 1931.

⁵⁵ Privredne vijesti, NO 20. V. 1931.

⁵⁶ Osvrt na privredu u god. 1930, JLD 1. I. 1931.

Na pragu proljeća 1931. god. i taj se dnevnik osvrnuo na već spomenutu konferenciju agrarnih zemalja, održanu u Parizu. U članku se, bez optužujućih nota, upozoravalo na Sovjetsku Rusiju kao velikog proizvođača poljoprivredne robe s kojim se mora računati jer će "iz godine u godinu sve više zadirati u gospodarske odnose ne samo Europe, nego i čitavoga svijeta". Ona brzo povećava obrađene površine, osobito zasijane pšenicom, težeći što većem izvozu. Međutim, autor zaključuje da u SSSR-u tek manji dio tih površina drže kolhozi, čija je proizvodnja ključni oslonac ruskog žitnog izvoza, pa se stoga ne treba previše bojati daljnjeg svjetskog dumpinga. Još ujesen 1930. god., podsjeća suradnik lista, odasvud su se čule žalbe na sovjetsku prodaju u inozemstvu, ali se zapravo nije radilo o dumpingu, već o pokušaju ispitivanja izgleda za plasman sovjetskih poljoprivrednih proizvoda u inozemstvu. SSSR još nije dosegao ruski predratni izvoz, osim u pogledu nafte, krzna i drva. Ipak, bez obzira na ove utješne note, autor je u nastavku teksta izrazio ozbiljnu zabrinutost zbog vjerojatnog rasta sovjetskog izvoza, posebice ako se ostvari planirana modernizacija agrarne proizvodnje u SSSR-u.⁵⁷ Iz tako sročenog članka nije se dalo razabrati da li se od te države može očekivati buduća primjena dumpinga ili ne, ali su optužbe o njemu u prethodnoj godini opovrgnute bez osobita naglaska. No, sljedećih mjeseci u dnevniku se spominjao sovjetski dumping kao činjenica, bilo pri izvozu drva, metalnih proizvoda ili žita. No, u nekim člancima ponovno su se pojavila drugačija mišljenja. Tako je u članku, potpisanom oznakom -žt-, objavljenom u proljeće 1931. god., u kojem se potanje razmatra pitanje ruskoga žitnog izvoza, istaknuto da je taj eksport zaista poprimio znatne razmjere u posljednjem kvartalu prethodne godine, što su druge europske zemlje izvoznice te vrste proizvoda osjetile kao dumping, tim više što je tada europsko žitno tržište bilo prezasićeno. Drugim riječima, autor ne tvrdi da se doista radilo o sovjetskoj nelojalnoj konkurenciji. U nastavku priloga konstatira da se Rusija jednostavno opet uvrstila među glavne izvoznike žita iako nije dosegla više od polovice svog žitnog eksporta iz vremena uoči 1. svjetskoga rata. Uzevši u obzir daljnje izgleda kolektivizacije i strogi sistem racioniranja prehrane gradskoga stanovništva, autor je zaključio da je u 1931. god. a još više u sljedećem razdoblju moguće veliko povećanje ruskoga žitnog izvoza o čemu će morati dobro razmisliti druge zemlje izvoznice te vrste proizvoda pa i balkanske države. Prognoza, izložena oprezno, bez ikakve oštrice, neće se ostvariti u toj godini a niti kasnije. Isti autor, barem sudeći po oznaci na kraju teksta, uskoro je u dnevniku ponovno dodirnuo sovjetski izvoz. Napomenuo je da su još u prvoj godini petoljetke znatno snižene cijene ruske eksportne robe, osobito žita, kemikalija i krzna, kako bi se povećala njihova prodaja u inozemstvu. Međutim, po njegovu mišljenju, teško je zaključiti da li se tada a i kasnije radilo o dumpingu jer nedostaju "podaci o režiji" (valjda, o proizvodnim i drugim troškovima). No, sovjetski ekonomski organi tvrde da pri izvozu mogu ići ispod "režije" s time da što izgube na jednoj vrsti robe nadoknade dobitkom na drugoj. S obzirom na to da je u SSSR-u država bila zapravo jedini izvoznik, ona je doista mogla tako postupati, kao uostalom i veliki privatni eksporteri u drugim zemljama neopterećeni preuskom specijalizacijom. Pisac članka upozorio je i na jednu drugu realnu mogućnost kojom se također smjela objasniti jeftinoća sovjetske robe u inozemstvu. Naime, on se ponovno pozvao na sovjetske

⁵⁷ Opasnost iz Rusije, JLD 13. III. 1931.

informacije iz kojih je slijedilo da SSSR svoje gubitke u izvozu nadoknađuje visokim unutrašnjim cijenama.⁵⁸ No, zbog jasnoće valjalo je dodati da su gubici pri prodaji u inozemstvu relativni, tj. u odnosu na cijenu proizvodnje i transporta robe, te da ih je opravdavala ostvarena devizna dobit, na osnovi koje je Sovjetska Rusija mogla pokrivati izdatke za inozemne nabave.

Već na početku posljednje godine petoljetke učestale su u zagrebačkoj publicistici vijesti i tvrdnje o nepovoljnim efektima svjetske krize na sovjetsku vanjsku trgovinu a time i na globalni program industrijskog, općeekonomskog i socijalnog preobražaja SSSR-a. Tako Morgenblatt početkom veljače 1932. god. u općem prikazu svjetske privredne situacije primjećuje da je vanjskotrgovačka bilanca te zemlje za prethodnu godinu u znaku Krize koja pustoši svijet: njezin je izvoz jako opao, što je nužno oborilo sovjetski uvoz na štetu planiranoga industrijskog rasta.⁵⁹ No, u proljeće 1932. dnevnik javlja o velikim sovjetskim narudžbama u Velikoj Britaniji i Njemačkoj,⁶⁰ a uskoro zatim izvještava da je sovjetski izvoz u prethodnoj godini količinski nešto porastao, ali uz pad *ad valorem* čak za 21,7%, dok je sovjetski uvoz zabilježio tek mali rast po vrijednosti uz količinsko povećanje od 24,8%.⁶¹ Odatle je slijedilo, što se u listu doduše ne konstatira, da Kriza djeluje u prilog sovjetske vanjske trgovine: ako zbog nje prilično gubi na izvozu, to više dobiva pri uvozu. Međutim, na SSSR, kojemu je izvoz bio ključna odrednica uvoza, morale su u njegovoj vanjskoj trgovini sve više i više djelovati tzv. škarje cijena. Već i do Krize postojao je na svjetskom tržištu znatan raskorak između cijena industrijske robe, s jedne strane, i poljoprivredne robe te sirovina, s druge.⁶² U toku njezina trajanja disproporcija se nije smanjivala nego povećavala, što je prije ili poslije moralo ugroziti sovjetsku vanjsku trgovinu, jer su u njezinu izvozu imali pretežnu ulogu agrarni proizvodi, drvo i nafta, a u uvozu strojevi i uređaji. To su s vremenom konstatirali i zagrebački dnevniči.

Pri kraju ljeta 1932. Obzor prenosi važnu informaciju čehoslovačke agencije CEPS u kojoj se ističe da svjetska kriza jako pogađa i Sovjetsku Rusiju. Zbog prepunih inozemnih tržišta i velikog pada cijena trpe svi sovjetski izvozni planovi. U tekstu se, međutim, ne spominje da je ta prepunost rezultat višegodišnjeg pada kupovne moći širom svijeta, u osnovi plod rastućeg raskoraka između brzog uspona proizvodnje i skromnog podizanja, masovne potrošnje, određene defektnom raspodjelom nacionalnog dohotka u gotovo svim zemljama, tj. bitnim crtama prosperiteta u 20-im godinama. Nastojeći svakako ostvariti plan industrijalizacije, Sovjetska je Rusija prisiljena povećavati svoj izvoz, s pravom se napominje u nastavku informacije, kako bi mogla dalje uvelike kupovati stranu tehničku opremu. Uvoz strojeva čak je u 1931. god. nešto nadmašio plansku projekciju. No, očito kvarenje uvjeta sovjetske vanjske trgovine zaoštrilo je pitanje inozemnog kreditiranja prijeko potrebnog importa. Međutim, u tom pogledu malo je što postignuto, kao i u nastojanjima da se ranije odobreni krediti prolongiraju. Stoga je Sovjetska Rusija prisiljena na smanjenje kupnji strane tehnike

⁵⁸ Sovjetske i svjetske cijene, JLD 21. V. 1931.

⁵⁹ Woche der Weltwirtschaft, MO 2. II. 1932.

⁶⁰ Grosse Sowjetbestellungen in England und Deutschland, MO 19. IV. 1932.

⁶¹ Woche der Weltwirtschaft, MO 11. V. 1932.

⁶² Guerres et crises, n. dj., 179-180, 302-303.

nakon što je prethodno, da bi taj import držala na visokoj razini, svela na minimum uvoz sirovina, polufabrikata i potrošnih finalnih proizvoda. Tvrdnja je tek dijelom bila točna. Iako se od 1925/26. god. do 1930. udio strojeva i uređaja u ukupnom sovjetskom uvozu više nego udvostručio a u 1931. god. još povećao, nijednom nije premašio 50%⁶³. Posve ispravna je pak bila tvrdnja da SSSR u cilju što većeg smanjenja uvoza forsira domaću strojogradnju. No, primjećuje se s pravom u prilogu lista, svjetska kriza svojim nepovoljnim utjecajem na sovjetsku vanjsku trgovinu to nastojanje dovodi u pitanje; zbog teškoća s nabavom opreme kasni dovršenje velikih novogradnja i stavljanje u puni pogon sagrađenih objekata. Stoga se proizvodnja teške industrije održava otprilike na razini dosegnutoj u 1931. god., što ugrožava ukupnu realizaciju petoljetke.⁶⁴ Kasnije objavljeni podaci uglavnom su potvrdili taj navod.⁶⁵ Djelovanje Krize na SSSR, koje se ondje javno bagateliziralo, bilo je zapravo neosporno.

Potkraj 1932. god. Obzor se osvrnuo na opću situaciju u SSSR-u. U uvodnom tekstu anonimni suradnik lista naglašava da se sovjetski poredak našao u sudbonosnoj krizi. Petoljetka nije dala očekivane rezultate, štoviše, cijeli komunistički eksperiment došao je u pitanje zbog neuništivog individualizma, želje ljudi za vlastitim domom i gospodarstvom. Tvrdnja se, vjerojatno, odnosila na otpor seljaštva kolektivizaciji, što je pretežno odgovaralo stvarnosti, ali se na to nadovezao proizvoljni zaključak da su zato sovjetski planovi dalje od ostvarenja negoli na početku petoljetke. Ustvari, ona je napredovala velikim koracima, iako uz brojna podbacivanja planskih zadataka, usprkos neočekivanim zaprekama pa i seljačkom otporu. U nastavku teksta prepričava se članak iz "Manchester Guardian", uz upozorenje da su te novine najprijateljskije od svih britanskih građanskih listova, što se uglavnom moglo prihvatiti. Međutim, u engleskom dnevniku nije bilo ni riječi o nerazorivom individualizmu u Sovjetskoj Rusiji, već se naglašava da novi sovjetski dekreti o uvođenju stroge discipline za radnu snagu pokazuju kako je i ta država isto toliko osjetljiva prema ekonomskim promjenama u svijetu koliko i druge zemlje. No, iz prepričanog teksta nije se moglo zaključiti o čemu se zapravo radi, da li Sovjetska Rusija zbog neočekivanih efekata svjetske krize na nju samu počinje primjenom drakonskih mjera prema zaposlenima ili je, uopće uzevši, uključenost u svjetsko tržište na to prisiljava. Zapravo, te su mjere bile primijenjene uglavnom zbog unutrašnjih razloga, kojima je Kriza tek dodala stanoviti uteg. U nastavku se napominje da petogodišnji plan kao "umjetni poriv industrijalizaciji" zahtijeva izvoz sirovina i žita uz "fantastično niske cijene" kako bi se time pribavila sredstva za uvoz strojeva. Sovjetska Rusija je doista bila prisiljena prodavati u inozemstvu svoje proizvode po vrlo niskim cijenama, često ispod svjetskih koje su, osobito one za artikle primarne proizvodnje, doživjele katastrofalni pad u godinama Krize, ali je upotrijebljeni atribut za njih ipak bio, po svoj prilici, prejak, a niti je ikakvim podatkom bio ilustriran. Što se pak žita tiče, jedva da ga je trebalo spomenuti, jer je njegov izvoz iz SSSR-a u posljednjoj godini

⁶³ Taj je udio iznosio 1925/26.god. 20,6% a 1930 46,8% (v. VT, 25), 1931. se popeo do 49% a 1932. prilično snizio, na 39,5% (postotke za posljednje dvije godine izrač. R. L. prema podacima u SCI 1933, 255).

⁶⁴ Svjetska kriza i Rusija, OB 6. IX. 1932.

⁶⁵ Proizvodnja sirovog željeza u SSSR-u se, doduše, u 1931. god. povećala za 26% u usporedbi s prethodnom godinom; ali je izrada čelika porasla samo 5%, dok je proizvodnja nafte i derivata, koja se također ubrajala u tešku industriju, čak pala za 4% (v. Ekonomičeskaja žiznj, n. dj., 280).

petoljetke jako pao.⁶⁶ Navođenje brojnih teškoća koje su sve više teretile tu zemlju, osobito onih u sferi masovne opskrbe, bilo je opravdano, što se više-manje može reći i za završni sud da je zbog njih Sovjetska Rusija prisiljena na prelazak iz ekonomske ofenzive u defenzivu.⁶⁷ Sovjetsko vodstvo bilo je zaista prisiljeno da se pod bremenom problema izazvanih forsiranjem petoljetke i neočekivanih negativnih utjecaja Velike krize prikloni usporavanju tempa globalnog preobražaja iz agrarne u industrijsku zemlju, ali se ipak neće odreći velikih dugoročnih ciljeva, što se pokazalo već i u izradbi osnovnih crta novoga petogodišnjeg plana, za razdoblje od 1933. do 1937.⁶⁸

Stanovit nagovještaj bitne promjene u sovjetskoj vanjskotrgovačkoj praksi pojavio se u Jugoslavenskom Lloydu već na početku 1932. god. U kraćem osvrtu na ekonomsko-socijalne tokove u SSSR-u i na njegov plan za posljednju godinu petoljetke moglo se pročitati da je u lenjingradskim tvornicama počela kampanja za emancipaciju zemlje od uvoza, što će, predviđa suradnik lista, teško pogoditi one europske zemlje koje su se zbog Krize gotovo potpuno okrenule ruskom tržištu.⁶⁹ No, iz te se vijesti nije moglo razabrati je li ta kampanja u jednom od najvećih industrijskih središta SSSR-a imala podršku političkog vrha države, odnosno je li joj bio inspirator. Tvrdnja pak o nekim europskim zemljama koje je Kriza natjerala da se u vanjskotrgovačkoj aktivnosti pretežno orijentiraju na sovjetsko tržište bila je znatno pretjerana. Interes dobrog dijela europskih država za poslove sa Sovjetskom Rusijom se zaista pod udarima Krize povećao, ali ni u jednoj nije osobito zasjenio druge vanjskotrgovačke napore i angažmane.⁷⁰

Ne spominjući sovjetske emancipatorske težnje u pogledu robne razmjene s inozemstvom, Jugoslavenski Lloyd sredinom 1932. piše o krizi trgovačkih odnosa između Čehoslovačke i SSSR-a. Iz navedenih podataka je slijedilo da se njihova robna razmjena znatno povećala u godinama petoljetke, napose čehoslovački izvoz u Sovjetsku Rusiju, koji se uglavnom sastojao od strojeva, alata, željeza i čelika, metalne robe, tekstilnih i kemijskih proizvoda. Međutim, ističe se u tekstu, od početka 1932. naglo se smanjuju sovjetske narudžbe zbog financijskih razloga. Uvelike kupujući u inozemstvu, SSSR se jako zadužio te bi trebao u sljedeće dvije godine samo Čehoslovačkoj isplatiti zamašnu svotu od 700 milijuna kruna. Situaciju mu još otežavaju efekti Krize koji su snažno pogodili sovjetski izvoz, pa će teško biti uravnotežiti robnu razmjenu između tih dviju zemalja.⁷¹ Zagrebački dnevnik se nije upustio ni u kakav širi komentar ovih vijesti, ali su čitatelji mogli pretpostaviti da se ozbiljni problemi nisu pojavili samo u trgovini SSSR-a s Čehoslovačkom, već i s drugim zemljama.

⁶⁶ U 1932. god. Sovjetska Rusija je izvezla 551 000 tona pšenice, a prethodne godine 2 499 000 t, tj. čak 77,45% manje. Iako ne toliko veliko, smanjenje je obilježilo i izvoz raži, ječma i zobi. Stoga, iako su prodajne cijene za sovjetsko žito u inozemstvu bile 1932. nešto bolje nego 1931. god., ukupni je udio žita u sovjetskom izvozu pao od 18,2% na 7,9% (postotke izračunao R. L. prema podacima u SCI 1933, 256).

⁶⁷ Ekonomske teškoće sovjeta, OB 21. XII. 1932.

⁶⁸ Vidi Sovjetska Rusija, JLD 21. II. 1932.

⁶⁹ Trgovina. Emancipacija Sovjetske Rusije od uvoza iz inozemstva, JLD 27. I. 1932.

⁷⁰ U ukupnom izvozu Njemačke udio SSSR-a bio je 1931. god. svega 7,9% a 1932. se popeo na 10,9%, iako je ona tih godina bila glavni vanjskotrgovački partner te zemlje. U vanjskoj trgovini nijedne druge europske zemlje Sovjetska Rusija nije imala veći udio, osim u baltičkim državama koje su s njom graničile pa je ondje uveliko tekla preprodaja, tj. one su joj pretežno prodavale tuđu, a ne svoju robu.

⁷¹ Kriza trgovinskih odnosa između Čehoslovačke i SSSR-a, JLD 23. VI. 1932.

Više se o tome govorilo u jednom članku istog dnevnika, objavljenom potkraj ljeta 1932. god. Doduše, anonimni autor se pozvao na službene sovjetske podatke samo za prvi kvartal te godine i odgovarajući period prethodne. Uglavnom s pravom on konstatira da se sovjetska vanjska trgovina kreće posve odgovarajuće onoj drugih europskih zemalja - ukupno pada, više u izvozu nego u uvozu. Zato se u Njemačkoj, glavnom vanjskotrgovačkom partneru Sovjetske Rusije javlja sumnja hoće li ova moći izvršiti svoje dužničke obveze, osim izvozom zlata i platine. Točnija bi bila formulacija da će morati povećati taj specifični eksport, zasnovan na svojim prirodnim resursima i proizvodnji obaju metala, jer se i dotada njime služila. Dopisnik lista primjećuje s pravom da bi Sovjetska Rusija oslonom na moćno oruđe kojim raspolaže - na državni monopol u vanjskoj trgovini, mogla ukloniti svoj negativni saldo, ali joj za to treba dulje vrijeme s obzirom na djelovanje Krize koja šteti njezinu izvozu. Smisla je imao i pogled da SSSR ne može forsirati izvoz industrijskih proizvoda kao kompenzaciju za jako otežane izgleda plasmana poljoprivredne robe u inozemstvu, jer mu i za to treba prilično vremena. Zapravo, ta supstitucija imala je ipak slabu perspektivu; sovjetske manufakturne preradevine nisu se po kvaliteti, čak uz favoriziranje izvoznih ogranaka proizvodnje, mogle s većim uspjehom natjecati s istovrsnom robom visokog inozemnog standarda, osim uz vrlo jeftine cijene na područjima Azije sa skromnim zahtjevima u pogledu svojstava uvezene robe. U nastavku članka konstatira se veliko sniženje sovjetskih narudžbi u tom kvartalu 1932. u poredbi s odgovarajućim periodom prethodne godine, osobito pogledom na ruske kupnje u SAD-u, koje su se prema navedenim podacima smanjile čak za 86,4% (postotak izrač. R. L.). No, iz tablice podataka koji su predočeni u članku proizlazilo je da se sovjetski uvoz jako smanjio - u popisu je nabrojeno deset zemalja - iz SAD-a, Čehoslovačke, Japana, Poljske i Francuske, a da je porastao iz Njemačke, Velike Britanije, Italije, Švedske i Kine. Ukupno uzevši, sovjetski uvoz iz te grupe zemalja pao je od 195,3 mil. rub. u prvom kvartalu 1931. na 146,6 mil. u istom vremenskom odsječku 1932. god., što nije bilo malo ali ipak ne ni drastično smanjenje, svega 24,93% (zbirne cifre i postotak izrač. R. L.). Nepovoljniji se zaključak mogao izvući iz navedenih podataka o sovjetskom izvozu u deset zemalja, pretežno istih kao u prethodnom popisu.⁷² Po njima, taj se eksport smanjio u odgovarajućim periodima od 137,9 mil. rub. na 96,3 mil., tj. za 30,76% (zbirne iznose i postotak izrač. R. L.), iako su u taj popis, za razliku od onog o sovjetskom uvozu, bile uvrštene Letonija i Estonija, velike posrednice u sovjetskoj trgovini s inozemstvom.

Uskoro zatim u tom se dnevniku našla informacija da će u 1932. god. biti znatno manji izvoz sovjetske pšenice nego u prethodnoj godini, odnosno da će se realizirati tek u onim zemljama kojima je Sovjetska Rusija dužna a da će izostati pokušaji njezina plasmana u Velikoj Britaniji, Belgiji i Nizozemskoj gdje će zato prevagnuti ponuda kanadskog žita.⁷³ Spomen ovih triju zemalja nije bio slučajaj, sovjetsko žito se ondje ranije prodavalo u velikim količinama ne samo zbog njihovih unutrašnjih potreba već i u preprodavačke svrhe, na liverpulskom, londonskom, antverpenškom i roterdamskom veletržištu. O daljnjem opadanju sovjetske vanjske trgovine moglo se doznati i iz kraće informacije istog lista, objavljene sredinom jeseni 1932, u kojoj su navedeni podaci o

⁷² Sovjetska spoljna trgovina, JLD 3. IX. 1932.

⁷³ Trgovina, JLD 21. IX. 1932.

njezinoj osmomjesečnoj bilanci, od siječnja do kraja kolovoza te godine.⁷⁴ Oni su svjedočili o opasnom razmjeru sovjetskoga negativnog salda: izvoz je pokrio tek nešto više od dvije trećine uvoza.

Više je o sovjetskoj vanjskoj politici pisao tada drugi zagrebački dnevnik, *Novosti*, list znatno većeg opsega i naklade. One su izvijestile o interesu Bugarske za trgovinu sa SSSR-om, iako te dvije zemlje nisu imale diplomatske odnose,⁷⁵ o vanjskotrgovačkom sporu Grčke i zemlje sovjeta zbog deviznih plaćanja,⁷⁶ o velikim ruskim nabavama u Velikoj Britaniji i Njemačkoj⁷⁷ te o sovjetskom zajmu Turskoj u robnom obliku, kakav joj je odobrila i Mussolinijeva Italija.⁷⁸ Veći prikaz o trgovini SSSR-a s inozemstvom objavile su *Novosti* sredinom 1932. god., potpisan inicijalima F. K. a odaslan iz Londona. Na početku se naglašava da je prije više od deset godina Njemačka sklopila trgovački ugovor sa Sovjetskom Rusijom a zatim i politički sporazum, koji autor pogrešno smješta u doba konferencije u Genèvi umjesto u Genovi. Po njegovu sudu, političko povezivanje nije urodilo nekim osobitim plodom, ali je "ekonomska sovjetsko-njemačka suradnja toliko uznapredovala, da se danas Njemačka može smatrati jedinom zemljom, koja zaista pasluje sa sovjeta". Stoga je ona za produženje te veze. Njezinu je važnost ilustrirao podacima o rastu njemačkog izvoza u SSSR 1929-1931, uz ispravnu napomenu da je to za Vajmarsku Republiku tim važnije što joj se ukupni eksport jako smanjio. U svega tri godine Sovjetska Rusija se u njemačkom izvozu popela od jedanaestoga na prvo mjesto. No, dok Njemačka pokriva čak trećinu sovjetskog uvoza, ona apsorbira tek neznatan dio sovjetskog izvoza, dok su druge zemlje, kao SAD, Velika Britanija, Nizozemska i Francuska koje vrlo malo izvoze u SSSR kupile u 1931. god. "ruske robe u daleko većoj vrijednosti od Njemačke". Tvrdnja o velikome rastu sovjetskog udjela u njemačkom izvozu bila je, općenito uzevši, točna, ali znatno pretjerana u pogledu mjesta koje je Sovjetska Rusija u njemu zauzela. Naime, 1929. god. ona nije imala u tom izvozu jedanaesto nego trinaesto mjesto, a 1931. četvrto a ne prvo mjesto.⁷⁹ Što se pak tiče njemačkog mjesta u sovjetskom uvozu, ono je bilo čak nešto veće nego što se u tekstu navodi, s udjelom od 37,1% Reich je zauzeo neosporno prvo mjesto, znatno ispred bilo kojeg drugog sovjetskog vanjskotrgovačkog partnera.⁸⁰ No, bez ikakve osnove bila je tvrdnja da SAD, Velika Britanija, Francuska i Nizozemska vrlo malo što izvoze u Sovjetsku Rusiju, a od nje znatno više kupuju nego Njemačka. U 1931. god. SAD je sudjelovao u sovjetskom uvozu s 20,8% a Velika Britanija sa 6,6%, dok su samo udjeli Francuske i Nizozemske zaista bili maleni, 1,3% i 0,2%.⁸¹ Istodobno, američki,

⁷⁴ Trgovina, JLD 3. XI. 1932.

⁷⁵ Trgovačke veze Bugarske i Sovjetske Rusije, NO 6. III. 1932; Bugarsko-ruski trgovački pregovori, NO 12. III. 1932.

⁷⁶ Privredne novosti, NO 12. III. 1932.

⁷⁷ Sovjetske narudžbe u Engleskoj i Njemačkoj, NO 21. IV. 1932.

⁷⁸ Bolesnik na Bosporu dobiva injekcije, NO 12. VI. 1932.

⁷⁹ U njemačkom izvozu bila je 1931. god. zastupana Velika Britanija s 11,8%, Francuska s 10,1%, Nizozemska s 9,9%, a SSSR s 7,9%. Tek u 1932. Sovjetska Rusija se popela na drugo mjesto s udjelom od 10,9%, koji je bio samo za 0,1% manji od nizozemskog (v. SCI 1933, 328).

⁸⁰ V. SCI 1933, 313.

⁸¹ Isto.

francuski i britanski uvoz iz Sovjetske Rusije bili su znatno ispod njemačkog, a ne obratno, te je posljednji jedino Velika Britanija zaista znatno premašila, što je očito iz njihovih tadašnjih udjela u sovjetskom izvozu: SAD 2,8%, Francuska 3,4%, Velika Britanija 32,8% i Njemačka 15,9%.⁸² Zaboravivši svoju otprilike točnu tvrdnju o trećinskom udjelu Njemačke u sovjetskom uvozu, autor je izrazio sumnju da bi druge zemlje "mogle plasirati svoju robu na sovjetskom tržištu", na kojem je ona odlično iskoristila svoj trgovački ugovor sa SSSR-om. Tim je zemljama zamjerio što se predaju fantastičnim snovima o golemoj količini robe koju će jednog dana Sovjetska Rusija zatrebati. Neki njihovi državnici čak smatraju da je jedan od uzroka Krize u tome što je "ruski import danas minimalan u usporedbi s predratnim", dok zapravo ni 1913, kad je carska Rusija dosegla kulminaciju u svojoj vanjskoj trgovini, njezin je udio u svjetskoj robnoj razmjeni iznosio svega 3,7%. No, i tada je Njemačka držala prvo mjesto u ruskom uvozu a druge su zemlje u njemu sudjelovale uz "neznatne svote". Doista, predratna Rusija nije imala osobito mjesto u svjetskoj trgovini i Njemačka je držala izrazito prvo mjesto u njezinu uvozu, s visokim udjelom od 47,5%,⁸³ što znači da su druge zemlje alimentirale ipak nešto više od polovice ruskog importa. Iz točnih podataka o sovjetskom uvozu, koji ni u 1913. god. nije dosegao razinu iz 1913, autor je izveo zaključak da SSSR ne namjerava povećati svoj uvoz, već ga naprotiv želi što više smanjiti i postići što veću ekonomsku nezavisnost. Taj je sud imao realnu osnovicu, ali se njime zapostavljala činjenica da Kriza vuče nizbrdicom ukupnu sovjetsku vanjsku trgovinu, bez obzira na težnje njezinih dirigenata. No, autor je ipak konstatirao, bez približeg objašnjenja, da se sovjetski negativni saldo u 1931. znatno povećao, što utoliko više zabrinjava moskovske upravljače "ako se uzme u obzir, da praktično govoreći sovjeti nemaju druge mogućnosti za plaćanje importa osim prihoda, što im donosi eksport". I ta je tvrdnja imala prilično smisla, ali je prelazila preko sovjetskih mogućnosti izvoza dragih metala⁸⁴ a previđeni su i stanoviti prihodi od stranog turizma koji je Sovjetska Rusija počela forsirati, kao i oni iz specijalnih trgovina, restorana i hotela u kojima su inozemni građani plaćali u devizama. Sovjetske vanjskotrgovačke teškoće, nastavlja autor, potiču u drugim zemljama sumnje u solventnost SSSR-a, koji, doduše, dosada redovito isplaćuje svoje dugove, tj. kredite odobrene izvan njegovih granica za kupnju strane robe; ali je nejasno dokle će to moći. Pri kraju članka se ističe da je Sovjetska Rusija dospjela u "čudan i upravo paradoksalan položaj". Zbog svojih velikih potreba stalo joj je da Europa ostane njezin kupac, što ide u prilog kapitalističkog poretka a, s druge strane, nastoji ga "svim sredstvima" potkopati. Pisac teksta je, najvjerojatnije, mislio na sovjetsku publicističku propagandu i djelovanje Kominterne, što pak nije bilo istovjetno s oficijelnom vanjskom politikom SSSR-a, zasebice u sferi međunarodne robne razmjene. No, on je izrazio i gledište da Europa nije u boljem položaju: ako želi prodavati robu

⁸² SCI 1933, 335.

⁸³ Njemački udio izrač. R. L. prema podacima u VT, 233.

⁸⁴ Pozivajući se na izjavu jednog bjegunca iz SSSR-a, bivšeg višeg funkcionera Gosbanka, glavne sovjetske financijske ustanove, Novosti pišu početkom 1933. god. o sovjetskom izvozu zlata u Veliku Britaniju i Njemačku, ali i u skandinavske zemlje i SAD. Po toj informaciji, možda ne i previše pouzdanoj, taj se izvoz pojačao još sredinom 20-ih godina a još više 1927-1929, te se nastavio i kasnije, zasnovan na prilično velikoj sovjetskoj proizvodnji zlata (Tajne sovjetske državne NO 16. I. 1933).

Sovjetskoj Rusiji, mora od nje kupovati, izlažući se njezinu dumpingu koji šteti europskoj industriji.⁸⁵ Ostalo je nejasno zašto se ona njime služi, kao i koje industrijske grane u drugim zemljama zbog toga trpe štete. No, općenito uzevši, ideja o paradoksalnosti trgovačke razmjene SSSR-a i kapitalističkog svijeta nije bila neosnovana, iako se nije odlikovala originalnošću. Ona se, kao što je vidljivo iz prethodnih dijelova ovoga rada, pojavljivala, sad više sad manje naglašena, i u drugim zagrebačkim dnevnicima toga doba.

Ujesen 1932. Novosti pišu o teškoj ekonomskoj i političkoj krizi u koju je Sovjetska Rusija zapala zbog svog komunističkog eksperimenta. U općoj, krajnje mračnoj slici te zemlje dobila je mjesto i sovjetska vanjska trgovina. Naglašava se da je njezina bilanca krajnje nepovoljna jer je Velika Britanija najavila raskid trgovačkog ugovora sa SSSR-om a Njemačka uvela kontingente za svoj uvoz, što je jako pogodilo ukupni sovjetski izvoz.⁸⁶ Zapravo, britanska vlada je u skladu s odlukama imperijalne konferencije u Ottawi obavijestila Sovjetsku Rusiju da se ugovor neće nepromijenjeno produžiti, ali uz uvjeravanja da se radi o njegovoj reviziji, dok je njemačko kontingentiranje izvoza bilo selektivno, bez osobite oštrice protiv sovjetske robe. Međutim, sovjetski izvoz u obje zemlje se u 1932. god. zaista znatno smanjio u poredbi s prethodnom godinom, u Veliku Britaniju čak za 47,9% a u Njemačku za 22,28%⁸⁷. Glavni razlog bio je u daljnjem produbljanju ekonomske krize u obje zemlje, što je nužno pogodilo njihovu ukupnu trgovinu s inozemstvom, pri čemu je na sovjetski izvoz u Veliku Britaniju nepovoljno djelovala i devalvacija funte, tim više što je veliki pozitivni saldo u trgovini s ovom zemljom služio SSSR-u kao važan devizni prihod kojim je pokrivao u znatnoj mjeri svoju pasivu u razmjeni s drugim državama, pa i Njemačkom.

* * *

U cijelom razdoblju realizacije prvoga petogodišnjeg plana, u kojem su nastajale i brojne dugoročne crte poretka i života Sovjetske Rusije, zagrebačka je publicistika, kao i svjetska, pratila sa znatnim zanimanjem razne unutrašnje i vanjske aspekte toga jedinstvenog programa i razvoja općeg preobražaja goleme zemlje u kojoj je poduzeta i uglavnom ostvarena ubrzana industrijalizacija vrlo širokih razmjera. Ona nije bila moguća bez masivnog uvoza inozemne moderne tehnike, pokrivenog i izvozom odgovarajućih dimenzija. To je, bez obzira na razna iskrivljivanja i negatorsku pristranost, proizlazilo iz svih pet dnevnika koji su tada izlazili u Zagrebu. U vezi s tom problematikom bile su u njima, kao što je vidljivo iz ovoga rada, brojne informacije, prikazi i osvrti koji su se posve, uglavnom ili djelomice bavili sovjetskom vanjskom trgovinom. Usto, premda u manjoj mjeri, spominjala su se pitanja tehnološkog transfera, pretežno u vezi s djelovanjem stranih stručnjaka u SSSR-u, koji su prenosili onamo svoja znanja, vještine i iskustvo. Ponešto se pisalo i o koncesijama, ugovorima na osnovi kojih su strane tvrtke ili pojedinci osnivali ili zakupljivali poduzeća u toj zemlji uz obaveze da će

⁸³ Sovjetsko tržište i Europa, NO 16. IV. 1932.

⁸⁶ Sumrak staljinizma, NO 13. XI. 1932.

⁸⁷ Postotke izrač. R. L. prema podacima u VT, 9.

ih što suvremenije opremiti, ali taj je oblik uvoza kapitala i tehnološkog transfera ubrzo poslije početka petoljetke gotovo potpuno odumro.

U mnogobrojnim tekstovima koji su se odnosili na tadašnju vanjsku trgovinu Sovjetske Rusije, objavljenima u zagrebačkim dnevnicima, bilo je nemalo neozbiljnih, površnih ili pristranih obavijesti, sudova i prognoza, ali i solidnih informacija, gledišta i procjena. To je svakako doprinosilo širenju realnijih predodžaba o SSSR-u, zemlji koja je po mnogo čemu bila jedinstvena u tadašnjem svijetu, dotad neviđeni model za neko posve novo društvo, za mnoge poželjno, ili odbojni, zastrašujući uzorak poretka suprotnog ljudskoj prirodi, ili pak jednostavno neobični, vrlo zanimljivi fenomen modernog doba velikih promjena i previranja. Njezina vanjska trgovina budila je poseban interes i kao specifičan vid upletanja te zemlje u svjetske ekonomske tokove usred velikih i dugih potresa Krize, koje je nužno, povoljno ili nepovoljno, tangiralo brojne druge države, njihove privrede i poslovne krugove. No, preko te vanjske trgovine, uključujući i tehnološki transfer, što je također privlačilo opće zanimanje, ostvarivala se neobična i kontrolverzna djelatna koegzistencija dvaju različitih društveno-političkih poredaka, usprkos brojnim smetnjama i zaprekama.

Zusammenfassung

DIE WIRTSCHAFTLICHEN BEZIEHUNGEN DER SOWJETUNION MIT DEM AUSLAND IN DEN ZAGREBER TAGESZEITUNGEN 1928-1932. GRUNDZÜGE UND PROBLEME II

Rene Lovrenčić

In den letzten Jahren der Durchführung des ersten sowjetischen Fünfjahresplans (1931-1932) ließ das Interesse der Zagreber Tageszeitungen, sowie der Weltpublizistik schlechthin, an den wirtschaftlichen Beziehungen der Sowjetunion mit dem Ausland (d.h. mit anderen Ländern) nicht nach. Mit der Zeit vermehrten sich sogar die Nachrichten und Stellungnahmen zur Verminderung des sowjetischen Außenhandels, sowohl im Export als auch im Import. In diesem Zusammenhang wurden oft die Überlegungen veröffentlicht, in welchen erörtert wird, wie die wirtschaftliche Weltkrise auch die Sowjetunion trifft, indem das Wertniveau ihrer Ausfuhr vermindert wird. Dadurch wurde die Einfuhr der ausländischen Technologie gefährdet, die man für die Verwirklichung des riesigen Ausmaßes vorprogrammierten Fünfjahresplanes in der Sowjetunion benötigte. In den Zagreber Tageszeitungen wurden die Beschuldigungen wegen des verschiedenartigen sowjetischen Dumpings fortgesetzt. Manche waren feindlich und schadenfroh gefärbt, in vielen aber kam auch die realistische Feststellung zum Ausdruck, daß die Sowjetunion, trotz den für sich selbst ungünstigen *terms of trade*, möglichst viel ausführen muß, um den Technologietransfer - und zwar nicht nur in Form von Maschinen- und Geräteimport, sondern auch in Form der kostspieligen technischen Hilfe ausländischer Experte - finanzieren zu können.

Zahlreiche Artikel, Informationen, Darstellungen und Kommentare in den Zagreber Tageszeitungen über die wirtschaftlichen Beziehungen der Sowjetunion mit dem Ausland stim-

men größtenteils nicht überein, oft widersprechen sie sich sogar. Ungeachtet dessen, diejenigen, die von einem ernsthaften, soliden und vorurteilslosen Standpunkt ausgingen, gaben ihren Beitrag zur Ausbildung einer realistischeren Vorstellung über die Sowjetrußland, das sich im Zeitraum des Fünfjahresplanes zu einer wahren Industriemacht entwickelt hat. In der Folgezeit wird dies bedeutende Konsequenzen nicht nur für Rußland, sondern auch für die ganze Welt haben, die sich bald nach der Beendigung des ersten Fünfjahresplanes entgegen einer neuen Katastrophe bewegen sollte, die noch schlimmer und schrecklicher war als die vorherige.

J U B I L A R N I
H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

posvećen je

prof. dr. Jaroslavu ŠIDAKU,

*njegovu osnivaču i glavnom uredniku
(1948 – 1985)*

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS

Ivan KAMPUŠ

Ivica PRLENDER

Tomislav RAUKAR

Petar STRČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet

Ul. Ivana Lučića 3

Cijena ovog broja iznosi 200 kuna

Izdanje časopisa sufinancira

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Mišljenjem Ministarstva kulture Republike Hrvatske br. 532-03-1/7-94-01 i 5320317-96-01
od 18. XI. 1994. i 1. III. 1996. časopis je oslobođen plaćanja poreza na promet.

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Garićgradska 6 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, prosinac 1997.